ANDREU RAMIS PUIG-GROS

LA MUSEOLOGIA ETNOLOGICA
EL PENSAMENT ANTROPOLOGIC A LES ILLES BALEARS

I

SETEMBRE, 1992

encara més clara vocació catalanista: els Jocs Florals i l'Excursionisme"[8].

3.3.1.1. Un mallorquí entre els primers folkloristes: Marià Aguiló.

A Mallorca la Renaixença no esdevindrà un moviment estructural, de base, (les conseqüències de la Revolució Industrial no tingueren repercussió a la nostra illa). La Renaixença es donà a Mallorca com un fet superestructural; només com un reflex del fenomen de base que es produïa a Catalunya. La societat mallorquina no participa, per tant, en el moviment, tan sols una minoria d'intel.lectuals s'interessà pel que ocorria al Principat i amb una presa de consciència, més o menys sòlida, s'adherí a la Renaixença.

La Renaixença a Mallorca es reflecteix bàsicament en un fet literari i únicament de manera limitadíssima i esporàdica es deixà sentir dins altres sectors culturals. Igual que al Principat, també té precedents notables com és ara el *Diccionari Mallorquí* i la *Gramàtica de la llengua mallorquina* de Joan J. Amengual.

Josep Ma. Llompart resumeix així la situació que dóna lloc a la Renaixença mallorquina: "Reclosa dins ella mateixa, l'illa havia viscut uns segles sense història, amb grans o petit problemes interns, però sense pesar gens en el món i sense que el món pesàs gaire damunt ella. Malgrat tot, la política de redreçament cultural

---

[8] PRATS, Ll., LLOPART, D., PRAT, J. (1982), Op. cit. pp.13-14.

empresa pels Borbons hi va tenir un afeblit i llunyà ressò. Com pertot arreu, es va constituir una *Sociedad de Amigos del País* (1778) i a poc a poc, a escala reduïda, va anar formant-se una minoria il.lustrada, un cos d'intel.lectuals amb certes àmsies d'obrir-se a l'exterior. Aquesta minoria era la primera saó del camp on, després, donaria fruit la llavor romàntica"[9].

El 1840 es produeix un fet literari que fa germinar la llavor de la Renaixença: Tomàs Aguiló, Josep Maria Quadrado i Antoni Montis funden el setmanari *La Palma.* El romanticisme de *La Palma* es manifesta principalment en un dels aspectes essencials del romanticisme autèntic i originari: el culte a la història, la devoció a la tradició local. "Fidel als ideals romàntics, *La Palma* va dedicar especial atenció a la història de Mallorca, a les nostres tradicions, llegendes i folklore, als nostres escriptors medievals..."[10]

Una cosa, però, separa profundament l'obra restauradora de *La Palma* de la dels escriptors catalans. Quadrado recomanava que s'oblidàs el mallorquí per adoptar el castellà com a única llengua literaria. Ell mateix romangué sempre al marge del moviment restaurador de la llengua.

En molts aspectes, com veurem, el patriarca de la Renaixença a Mallorca fou Marià Aguiló. Les seves primeres composicions mallorquines daten de 1842. La seva influència fou decisiva en els seus contemporanis i va fer sorgir el primer estol

---

9 LLOMPART, J. M. (1989) *La literatura moderna a Balears.* pg 21.

10 Ibidem. pg. 21.

de poetes mallorquins: Jeroni Rosselló, Josep Lluís Pons, Tomàs Fortesa, Miquel Victorià Amer...

La personalitat de Marià Aguiló i la seva obra folklòrica ha estat particularment estudiada per Josep Massot i Muntaner que a través de diverses aportacions ha aconseguit fer una valoració prou cabal de l'aportació d'Aguiló[11].

Quant a la seva adscripció a la Renaixença i el seu paper com a folklorista, Prats, Llopart i Prat, aparellen l'obra de Marià Aguiló a la de Milà i Fontanals. D'aquests autors recollim una cita del mateix Aguiló on es fan explícits els seus objectius catalanistes:

"Durant la llarga temporada en què el començat renaixement literari de la llengua materna dormia com un infantó malaltís ensopit en el bressol, sense que els pocs que el vetllàvem poguéssim endevinar la vinguda dels Jocs Florals, que havien de transformar per encantament aquell bres en carro triomfal; el daler de veure'l pujar i créixer sanitós em feia esperançar-ne el miracle més aviat de la poesia popular que de l'artística, atesa la fredor amb què entre els literats aquesta fou rebuda en un principi"[12].

A banda la seva significació emblemàtica com a impulsor de la Renaixença, pel que fa les Illes, una de les tasques fonamentals de Marià Aguiló serà el desenvolupament d'un sentiment d'unitat cultural i lingüística a l'hora que esdevé llevat

---

11 Vegeu especialment Josep MASSOT i MUNTANER (1985) *Cançonetes mallorquines recollides per Marià Aguiló*; (1980) Marià Aguiló, col.lector de cançons populars; (1981) Marià Aguiló i la poesia popular, etc.

12 PRATS, Ll., LLOPART, D., PRAT, J. (1982) Op. cit. pp.21-22.

fertilíssim entre amics i deixebles que rebran amb docilitat els seus ensenyaments, els assimilaran i els transmetran a les noves generacions d'escriptors. Jeroni Rosselló, Pere d'Alcàntara Penya, Tomàs Forteza, Josep Lluís Pons i Gallarza, Josep Tarongí, Bartomeu Ferrà, Miquel dels Sants Oliver, Mateu Obrador i Bennàssar, Miquel Costa i Llobera, Antoni M. Alcover i Joan Alcover són els representants d'aquesta nova línia de pensament[13].

L'obra de Marià Aguiló ens resulta atractiva per una diversitat de raons que suposaran una fita dins la trajectòria del coneixement etnogràfic illenc. La seva clara adscripció al moviment de la Renaixença catalana, fonamentada en el moviment romàntic que planteja la recuperació d'una tradició pròpia on reposen les essències de l'ànima catalana, perceptibles a través dels elements folklòrics (cançons populars...), així com la influència que exercirà sobre els folkloristes del canvi de segle, especialment Mn. Antoni M. Alcover[14], fan que les nostres Illes s'enquadrin en l'anomenat discurs folklòric preocupat per la recerca d'una identitat diferencial pròpia que, segons nosaltres, es veurà continuada gairebé fins a l'actualitat.

---

13 MASSOT I MUNTANER, Josep (1985) *Els mallorquins i la llengua autòctona.* pp. 59-62.

14 MASSOT I MUNTANER, J. (1985) Antoni M. Alcover, amic i deixeble de Marià Aguiló. A *Antoni M. Alcover i la llengua catalana.* pp. 55-76.

3.3.1.2. La descoberta del Sud. Els viatgers

Tal com apuntàvem a la introducció general i d'acord amb altres analistes que han tractat la problemàtica de la nostra illa[1], a Mallorca i a la resta de les Illes, paral.lelamet al que succeix a la resta de l'Estat, el coneixement de l'home i la seva cultura segueix una doble via. Per una part la versió biològica o fisiològica -discurs antropològic- i per altra, la modalitat etnològica i folklòrica -discurs folklòric-.

Com hem vist, a les Illes Balears, durant el segle XIX i principis del XX, a remolc del que succeïa a Galícia, el País Basc i especialment a Catalunya, hi ha un clar predomini del discurs folklòric. Es tracta d'un discurs particularista, diferencial que, sota l'impuls del moviment romàntic, troba la seva via de sortida a través de la Renaixença.

A aquesta divisió (folklòrico-antropològica) s'hi afegeix però una altra variable. Les Illes, a part del moviment de recuperació cultural intern, havien estat, ja des del segle XVIII, un important punt de destí d'un bon grapat de viatgers europeus. Aquest corrent, impulsat també pel moviment romàntic, cerca retrobar-se amb el passat, amb la natura, amb l'exòtic. Comparteix

---

[1] TRIAS MERCANT, S. (1986) Etnografía y folklore en Mallorca. A AGUIRRE BAZTAN, A. *La antropología cultural en España*. pg. 214.

d'alguna manera els grans trets que animaran el romanticisme autòcton que es blasmen en la Renaixença, però aporta una visió des de l'exterior. Aquesta variant que s'estableix dins el mateix discurs folklòric és la que condueix a Trias Mercant ha definir dos termes prou significatius: *exòtic* i *endòtic*[2].

a. El primer correspon al corrent dels viatgers, iniciat al segle XVIII, inserit dins un corrent de pensament de caràcter mediterraneista i impulsat pel sentiment aventurer i romàntic que aboca cap a la descoberta del sud. Tendrà el més important i alhora seriós exponent en la figura i l'obra de l'arxiduc Lluís Salvador d'Austria. Aporten la visió des de l'exterior -exotime, primitivisme, són conceptes subjacents al discurs d'aquests viatgers-. Traspassat el segle, aquest corrent tendrà continuïtat en el moviment de promoció del turisme i, a nivell museogràfic, es veurà traslladat en la creació d'un tipus de museu que anomenarem del *mite dels primers turistes.*

b. El segon, com ja hem vist, correspon a un corrent intern, impulsat però també pel moviment romàntic i orientat cap a la descoberta o redescoberta de la pròpia identitat. Es tracta d'un projecte "nacionalista" que té la seva més clara plasmació en el moviment de la Renaixença i el seu origen, cap a la meitat del segle XIX, cal cercar-lo a la figura d'intelectuals directament lligats a la recuperació i investigació folklòrica com és el cas de Marià Aguiló. Al segle XX aquest moviment cultural lligat al projecte de recuperació nacional tendrà continuïtat en moviments com el

---

2 TRIAS MERCANT, S. (1991)"Las Tabulae Ludovicianae de Luis Salvador. Necesidad de una Edición". *Estudis Baleàrics*. 39:127-143.

noucentisme i el modernisme. A les illes i més concretament a Mallorca, aquests nous corrents de pensament es veuran gairebé restringits a l'àmbit literari i es formalitzaran en el que hom ha convengut en anomenar l'Escola Mallorquina.

L'etnografia i el folklore quedaran relativament marginats d'aquest projecte de futur i acabaran frustrant-se de manera definitiva amb l'esclat de la guerra del 1936 i la imposició d'una ideologia centralista. A nivell museològic es fan les primeres provatures amb la creació de museus continuadors de les experiències ressenyades anteriorment[3].

Vegem doncs, de manera molt general, quina és la nòmina dels viatgers més destacats que durant els segles XVIII i XIX visiten les nostres illes. De fet, trobam precedents al segle XVII - sota l'esperit de la Il.lustració-, però no serà fins el vuit-cents quan hom establirà una certa tendència a viatjar cap a les zones meridionals d'Europa.

Si hom hagués de valorar la incidència dels viatgers que recalen a les nostres illes abans del canvi de segle, s'haurien de tenir presents diversos aspectes: a part de la configuració de la imatge de les illes a l'exterior, denoten un canvi de forma de pensar a Europa; un afany per descobrir o redescobrir alguns dels valors propugnats pel romanticisme i, en alguns casos, perquè la seva aportació al coneixement de les Balears superarà el marc

---

[3] Potser els exemples a esmentar, a banda de les ja ressenyades experiències del segle XIX, sien els Museu Aguiló de Manacor (1926), i el Museu d'Artà (1928). Vegeu "Almanac de les Lletres", publicat a PONS MARQUES, J., (1978) *Art i cultura.* pp. 179 i 187.

divulgatiu per convertir-se en una vertadera aportació al seu coneixement científic, com és el cas de l'arxiduc Lluís Salvador[4].

Durant el segle XVIII l'abundància de llibres publicats arreu d'Europa en els quals figuraven referències a les Balears fou espectacular; emperò la major part tractaven de la situació militar de Menorca. La importància estratègica de l'excel.lent port de Maó era la clau del domini de la Mediterrània occidental i anglesos, francesos i espanyols es varen disputar el domini de l'illa durant tota la centúria. El balanç del nombre d'anys que es va tenir l'illa en propietat durant el segle XVIII fou clarament favorable als anglesos i així tampoc no és d'estranyar que la bibliografia en anglès sigui prou nombrosa.

Són destacables les aportacions que durant aquest període feren John Armstrong amb la seva primera història de l'illa de Menorca; les aportacions de George Cleghorn sobre malalties epidèmiques; les descripcions de Joshua Reynolds o Alexander Small.

Els francesos no es varen quedar endarrera i les referències a Menorca són abundants a les memòries de Louis Armand du Plessis; els comentaris del comandant Pierre de Glandevez du Castellet o la descripció, força completa, de Claude François Passerant de la Chapelle[5].

---

4 FIOL GUISCAFRE, Joan Miquel (1990) *De Balearibus. Assaig de bibliografia de llibres de viatges per les Balears i Pitiüses dels segles XVIII i XIX amb notícia d'alguns llibres més antics.*

5 FIOL GUISCAFRE, Joan Miquel (1992) *Descobrint la Mediterrània. Viatgers anglesos per les Illes Balears i Pitiüses el segle XIX.* pp. 14-17.

No només hem de tenir presents les campanyes militars per a la conquesta de Menorca com a motor per al sorgiment d'escrits sobre les nostres illes. El 1707, Alvarez de Colmenar publicava a Leiden *Les delices de l'Espagne et du Portugal* amb amples referències a les illes. El 1787 apareixien les *Descripciones de las islas Pithiusas y Baleares*, la qual es pot considerar una primera guia de les Balears. El seu autor, l'il.lustrat José Vargas Ponce, arribà a les illes el 1784, en relació a l'expedició hidrogràfica dirigida per Vicente Tofiño de San Miguel.

José Vargas Ponce entrà en contacte amb la *Societat Econòmica d'Amics del País* i fa una descripció itinerant dels llocs que visita. Aporta una informació geogràfica, econòmica i estadística de les illes.

Els anys següents, a l'illa de Mallorca, el militar i erudit, també lligat a la Societat Econòmica d'Amics del País, Jeroni Berard i Solà (1742-1795) confeccionava el *Viaje por el interior de la Isla de Mallorca*, amb descripcions dels municipis de l'illa, juntament amb els plànols d'alguns pobles.

Al llarg del segle XIX augmenta el nombre de visitants a les illes i els testimonis i documents escrits elaborats. És una època més coneguda. De les cròniques que ens parlen de l'anomenat pre-turisme a les Illes Balears, en sorgeixen sempre uns personatges que, per circumstàncies diverses, recalaren a les illes durant el segle XIX: són els viatgers romàntics.

Molts d'ells escrigueren textos sobre el que van veure, van patir i els van contar durant la seva estada aquí, incloent-hi alguna mentida o, si es vol, alguna inexactitud. Les seves cròniques i la seva imatge han servit per elaborar un caramull de tòpics i

estereotips que encara ara perduren, sobretot a les guies que fan servir els turistes que ens visiten i que, a força de repetir-ho, conformen la imatge que es té de les illes (especialment de Mallorca) a l'exterior.

La primera referència del segle XIX és el diplomàtic francès André Grasset de Saint Sauveur, comissari de relacions comercials a les illes entre els anys 1800-1805. El seu llibre *Voyage dans les iles Baleares et Pithiuses* (París, 1807) sembla que fou escrit amb alguna mena d'intenció de ser útil per a una hipotètica estratègia de caràcter militar. Conté una valuosa informació geogràfica i històrica, amb comentaris i observacions.

Al mateix temps, tot just començat el segle, l'any 1801, arribava desterrat a Mallorca l'escriptor i polític il.lustrat Gaspar Melchor de Jovellanos (1744-1811), ministre de Gràcia i Justícia fins que fou desterrat per Manuel Godoy. Estigué un any a la Cartoixa de Valldemossa i després al castell de Bellver fins al 1808 que fou alliberat. Els darrers anys gaudí d'una relativa llibertat que li permeté visitar l'illa. Té diversos escrits referits a Mallorca, com *Descripción histórico-artística del Castillo de Bellver*, *Diario de Valldemossa*, *Vista de la isla de Mallorca desde el castillo de Bellver*, entre d'altres.

L'any 1839 coincideixen a Mallorca quatre personatges que ens han deixat un testimoni d'interès: George Sand (amb Frederic Chopin), Jean-Joseph-Bonaventure Laurens, Carles Dembowski i Josep Antoni de Cabanyes.

Als anys difícils de guerra civil a Espanya, l'escriptora George Sand arribà a Mallorca amb companyia de Frederic Chopin on hi passaren el seu tan famós hivern. Per la mateixa

causa ho fa també J.A. Cabanyes -un terratinent català- que fuig de la inseguretat del Principat. Per un altre costat, J.B. Laurens -impregnat d'un esperit romàntic absolut- reflectirà en els seus *Souvenirs d'un voyage d'art a l'ile de Majorque* (1840) i en els seus dibuixos una imatge de Mallorca antiga i tradicional, plena de gòtic per totes parts. George Sand constata que la causa que motivà el fet d'escriure el seu Hivern a Mallorca fou la lectura del llibre que Laurens havia publicat sobre l'art de l'illa de Mallorca.

Carles Dembowski, polonès exiliat, visità Sand i Chopin a Valldemossa -per a qui portava un paquet de cartes i diaris- Al seu llibre *Dos años en España y Portugal durante la guerra civil (1838-1840)* contempla Mallorca i els mallorquins damunt un mul que ha batiat com a "Roc": ho contempla evidentment amb una òptica estrangera ben poc corregida:

"...dins la societat mallorquina no es consideren les seves gents espanyoles, sinó mallorquines. No és gens rar trobar persones que es vanaglorien, no sols de no haver estat mai a Espanya, sinó també de no haver escrit mai una carta a ningú d'allà... En el que fa referència als camperols, són suaus, humans, laboriosos, hospitalaris. No sé de cap altra país on es pugui trobar més bondat..."

Hagués estat ben convenient demanar a George Sand si compartia les opinions del compatriota de Chopin. Quan la francesa aconsegueix -segons ella- "fugir" de l'illa, comenta: ens pareixia haver fet la volta al món i abandonar els salvatges de la Polinèsia pel món civilitzat... Quan entràvem a Barcelona desitjàvem acabar per tota l'eternitat amb aquella raça inhumana. Es referia als nostres avantpassats mallorquins.

La valoració que en fan aquests viatgers a les illes, dels nadius, difereix notablement d'uns a altres. I aquesta és una de les riqueses dels llibres dels estrangers i forans sobre Balears. Cada un aporta la seva visió subjectiva i carregada de significats del món que visita, en aquest cas, la de Mallorca durant la primera meitat del segle XIX.

Josep Antoni de Cabanyes i Ballester (1797-1852) a les seves *Notas y observaciones hechas en mi viaje y permanencia en Mallorca* ho observa tot amb ulls molt diferents i, fins i tot, amb esperit constructiu, fa anotacions de com millorar la productivitat en el camp o en els viatges a ultramar. Anotacions ben minucioses que contrasten amb les exageracions de Laurens, embriac d'un deliri romàntic particular. Laurens ens deixa un text mediocre i unes il.lustracions magnífiques.

Cabanyes, minuciós, observa com se sembra, com es construeix, se sorprèn de la vestimenta que usen els homes -a la qual qualifica de moruna-: "segons m'han assegurat, a finals del segle passat es podia dir que aquest poble, a excepció de la religió, era del tot moro... I de les dones mallorquines: ni són tan hermoses, ni el seu vestit és tan graciós com el dels homes".

Juntament a precisions ben interessants, el testimoni de Cabanyes és valuós ja que certifica el fet del gran desconeixement de Mallorca. No sols a l'estranger, sinó també a llocs molt més propers com ho era Catalunya. Una obsessió travessa el llibre del català, el menjar dels mallorquins. I sobre ell dues qüestions el duen de bòlit: les faves i el coent.

El 1840, Antoni Furió (1798-1853), historiador i cronista local, publicava el *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares*, un llibre il.lustrat amb làmines de Francesc Muntaner. Es tracta d'una obra feta des de l'interior i concebuda com a guia per als viatgers. Paral.lelament, els barcelonins Pau Piferrer i Fàbregues (1818-1848) i Francesc Xavier Parcerisa (1803-1876) escriptor i dibuixant litògraf respectivament, entre 1839 i 1840 confeccionaren un volum dedicat a Mallorca de *Recuerdos y bellezas de España*, amb litografies acompanyades d'una descripció literària.

Joan Cortada i Solà (1805-1869), escriptor i novel.lista romàntic català, realitza un *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845*, on hi apareixen descripcions detallades, curiositats i reflexions sobre el moment polític; hi destaca la tranquil.litat de la que anomena "l'illa de la calma".

Malgrat que el nombre de visitants fos gairebé insignificant, a la meitat del segle s'editaren les primeres guies turístiques. En primer lloc, l'escriptor i periodista Jaume Cabanellas publicà *Le cicerone français à Palma de Majorque* (1845). Amb les mateixes característiques, Ramón Medel escrivia el seu *Manual del viajero en Palma de Mallorca* (1849).

A la segona meitat de segle, el personatge clau, visitant i resident, és l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria-Toscana (1847-1915), viatger i escriptor, és l'autor d'una de les obres, si més no, més importants sobre les illes Balears. Arribà per primera vegada, a Mallorca l'any 1867, on s'instal.là el 1872. Entrà en contacte amb escriptors i erudits de les illes, que ben segur foren un bon ajut per a la confecció de les seves obres.

Al principi del darrer quart de segle, el diplomàtic anglès Charles Toll Bidwell, cònsul britànic a les illes (1868), és l'autor de *The Balearic Islands* (Londres, 1876), on aporta informació sobre l'economía, la cultura, la societat i la situació política de les illes.

Un altre anglès viatger, Charles William Wood, membre de la Reial Societat Geogràfica de Londres, realitzava dues estades a Mallorca (1886 i 1887), i escrivia *Letters from Mallorca* (Londres 1888), amb unes excel.lents il.lustracions.

El dibuixant i escriptor francès Gaston Vuillier (1847-1915) visita les illes els anys 1888 i 1889 i és l'autor de *Les illes oubliées* (París, 1893), on dóna una visió de les illes a través dels seus gravats i dels seus textos.

3.3.1.3. L'arxiduc Lluís Salvador

Dins el panorama del que foren les primeres aportacions al coneixement etnogràfic a les nostres Illes ha esdevingut mítica l'aportació realitzada per l'arxiduc Lluís Salvador d'Austria (1847-1915)[1]. Aquesta valoració, plenament justificada per altra banda, cal enquadrar-la en una doble circumstància que explica el paper de l'obra d'aquest autor:

a. La seva obra està dins el corrent de la descoberta del Mediterrani per part de la comunitat científica europea. Aquest interès per la mediterraneïtat ha estat explicat i justificat per diversos autors que ho atribueixen a diverses raons econòmiques i ideològiques i cal inserir-lo dins la tradició dels viatgers, iniciada al segle XVIII, que descobreixen l'exotisme i primitivisme de les regions del sud d'Europa[2].

---

[1] La personalitat de l'Arxiduc Lluís Salvador ha estat estudiada amb profusió per diversos autors i des de punts de vista diversos. Entre les obres més a l'abast, hom pot destacar: TRIAS, Sebastià (1990) Lluís Salvador d'Habsburg-Lorena i Borbó (1847-1915). A *Escriptors de les Illes Balears* 2; MARCH, Juan (1983) *S'Arxiduc. Biografía de un príncipe nómada*; SCHWENDINGER, Helga (1991) *El Archiduque Luis Salvador de Austria. Príncipe, científico, viajero.*

[2] Sobre els primers viatgers i les aportacions d'aquests als inicis del turisme, vegeu: SCHWENDINGER, Helga (1991) Op. cit. pp. 139-152. Una altra visió, també interessant, de la influència de l'estada dels altres dos viatgers mítics per excel.lencia és l'obra de Bartomeu FERRA (1974) *Chopin y George Sand en Mallorca.*

"Luís Salvador contribuyó a un mejor conocimiento de las Baleares, particularmente de Mallorca, no sólo a través de sus obras. Amigos y conocidos acudieron atraídos por la belleza del lugar, descubierta gracias a la presencia del Archiduque en la isla. Se organizaron incluso viajes colectivos. El periódico de Palma "La Almudaina", por ejemplo, organizó excursiones en las que se visitaban los predios del Archiduque. Las visitas de particulares a Mallorca fueron en aumento y muchos de ellos hallaban alojamiento gratis en una hospedería que Luís Salvador ponía a su disposición. Se trataba de una antigua posada o pensión, convertida en el primer "hotel" de la isla, y de la que cuidaba madò Pilla. Sus propios amigos residían durante su estancia en alguno de sus predios. Entre las numerosas casas y predios que poseía el archiduque , siempre había alguna disponible para sus huéspedes, principalmente Son Gual, Son Moragues o Son Galcerán, donde podían moverse libremente y recibir visitas"[3].

Tal com diu un dels seus biògrafs, l'Arxiduc s'adapta al corrent dels viatgers a l'ús i com a tal rep una formació gairebé específica "Luis Salvador residía en el palacio Vychynsky, donde recibió lecciones del profesor en Derecho Dr. Anton Rada y se dedicó a sus estudios de ciencias naturales y al aprendizaje de idiomas. Además de las lenguas clásicas, latín y griego, llegó a dominar el alemán, el checo, el húngaro, el italiano, el francés y el inglés. Más tarde aprendería el español y el árabe, así como el mallorquín y el dialecto friulano. Pretensiones en el campo de las

3 SCHWENDINGER, Helga (1991) Op. cit. pg. 144.

ciencias naturales, un amplio dominio de idiomas y un notable talento para el dibujo, fueron sus mejores armas para cultivar el género literario de los relatos de viaje, de tal manera que se formó como un investigador dotado de todos los conocimientos necesarios de geografía, ciencias naturales y arqueología"[4].

Aquest corrent de viatgers, juntament amb moltes altres qüestions, serà un dels fonaments per a la construcció de la discutida antropologia del Mediterrani [5].

b. La conversió del personatge en un mite, propiciada per la imatge popular, els nombrosos estudis i aproximacions, fantasioses o erudites, a la personalitat singular de l'Arxiduc i l'ús i instrumentalització del personatge, conjuntament amb d'altres, com a predecessor del turisme donen un relleu insospitat al personatge.

La tridimensionalitat del personatge (mite popular, científic i antecessor de l'aprofitament turístic mallorquí) ha estat indicada en altres ocasions[6]. Tot i així, creim important no deslligar cap dels tres aspectes ja que tots ells pressuposen l'existència o el recolzament en els altres.

L'interès per l'obra i l'autor es fonamenten en part en un intent d'esbrinar i desmitificar la concepció popular del personatge; el manteniment de l'Arxiduc com a predecessor del

---

4 SCHWENDINGER, Helga (1991) Op. cit. pg. 43.

5 LLOBERA, Josep R. (1990) *La identidad de la antropología.* pp. 87-88.

6 TRIAS MERCANT, S. (1981) "Aproximació a l'obra de l'Arxiduc Lluís Salvador". *Estudis Baleàrics.* 2:87.

moviment turístic posterior pressuposa, per altra banda, l'explotació del mite; finalment, l'edició, reedició i contínues aproximacions a l'obra de l'Arxiduc han d'enquadrar-se, al menys de forma parcial, en la potenciació del mite del viatger-descobridor de l'edén turístic.

3.3.1.3.1. L'aportació etnogràfica

A banda d'aquests aspectes que resultaran claus per a la posterior interpretació del que anomenarem *museus del mite*, cal fer una valoració del que ha estat i ha aportat l'obra de l'Arxiduc a la història del coneixement etnogràfic de les Illes.

En primer lloc, cal ressenyar que l'obra de l'Arxiduc dedicada a les illes és només una part de la seva extensa producció científica i literària[7]. Segons Trias Mercant[8] que ha classificat aquesta obra, de 69 obres ressenyades, 38 corresponen a descripcions antropogeogràfiques de diferents illes del Mediterrani i d'aquestes, 16 fan referència a les Illes Balears.

Indubtablement però, l'obra monumental i amb un contingut etnogràfic considerable i d'inqüestionable valor és *Die Balearen in Wort und Bild Geschildert* (1869-1891) (*Les Balears descrites per la paraula i el gravat*), editat originalment a Leipzig

---

[7] Entre les aportacions més cabals a l'abast sobre l'obra de l'Arxiduc hem d'esmentar l'article de Sebastià TRIAS MERCANT (1981) Op. cit. *Estudis Baleàrics*. 2:87-107 i Fiorello de FAROLFI (1972-73) Un grande dimendicato. L'Arciduca Lodovico Salvatore di Toscana. A *Estratto da Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria.*

[8] TRIAS MERCANT, S. (1981) Op. cit. pg. 105.

en nou volums i des del moment de l'aparició reeditat, traduït i parcialment publicat en diverses ocasions[9].

Quant a aquesta aportació de l'obra etnogràfica de l'arxiduc, primerament cal ressenyar la rellevància que suposa trobar-nos davant una obra amb un esquema metodològic clar que, fins molts anys després, no tendrà paral.lels en obres similars.

Segons Trias Mercant[10], la labor de l'Arxiduc és un vertader treball d'antropologia de camp. I, malgrat la seva orientació descriptiva, mancada de tot caire analític, cerca la comprensió de la realitat antropològica en funció d'un marc geogràfic determinat. L'Arxiduc teixeix una antropologia social de "petits territoris", en el sentit d'espais reduïts per la seva superfície i població i en el sentit de "societats a petita escala"; grups humans que repeteixen en quantitat i qualitat les relacions de rol.

Tot seguint amb el que considera Trias, el conjunt de descripcions contingudes a l'obra arxiducal conforma una visió del Mediterrani a l'estil de les tesis alemanyes dels *cercles culturals* i del *distribucionisme cultural*, que permet la configuració de grups culturals més o menys en contacte amb la pertinent determinació d'analogies i diferències.

---

9 Per a conèixer totes les particularitats de l'edició, traduccions i posteriors reedicions parcials vegeu la veu *Die Balearen in Wort und Bild Geschildert* de Manuel RIPOLL i Lourdes MAZAIRA a *Gran Enciclopèdia de Mallorca* (1989?) vol. I. pp. 304-308.

10 TRIAS MERCANT, S. (1981) Op. cit. pg. 107 i (1985) *Història del pensament a Mallorca*. pp. 389-390.

Aquesta concepció respon, evidentment, a una metodologia de base que, segons Trias Mercant, l'Arxiduc esbossa a les *Tabulae Ludovicianae* (1869).

3.3.1.3.2. Les "Tabulae Ludoviciniae"

Les Tabulae no són una simple enquesta sinó que impliquen un programa d'investigació etnològica que, a grans trets, assumeix els criteris d'informació de l'antropologia coetània: acceptació de determinants geogràfics com a límit de les cultures existents; concepte de província geogràfica com a espai històric i cultural i interès antropològic per les arrels de les societats civilitzades[11].

Tot seguint el comentaris de Trias Mercant sobre les *Tabulae*, aquestes són un programa antropològic d'investigació que correspon, bàsicament, a dos objectius: l'interès per l'observació directa dels fets culturals i la preocupació, a causa de la intuïció de la pèrdua de la pròpia tradició, per recollir tot allò que es perd[12].

Les *Tabulae*, però, no són una simple enquesta; impliquen una metodologia antropològica que, en línies generals, assumia algunes de les tendències a l'ús en aquell moment. Segons Trias entre aquestes influències cal assenyalar: el projecte de recopilació etnogràfica de Spencer el qual havia formulat un programa metodològic titulat "Quin coneixement és el de major valor" (1859); la metodologia antropogeogràfica de Bastian, Ratzel i Boas

---

11 TRIAS MERCANT (1986) Op. cit. pg. 217.

12 TRIAS MERCANT (1991) "Las Tabulae Ludovicianae de Luis Salvador. Necesidad de una edición". *Estudis Baleàrics*. 39:127.

i, finalment, l'opció analítica de les *societats progressives* desenvolupada per Henry Summer Maine (1861)[13].

L'Arxiduc creu que les lleis de la història s'entenen contrastant les societats evolucionades amb aquells grups culturals reduïts que encara conserven la tradició cultural. Segons Joan Bestard, citat per Trias[14], en els estudis de l'Arxiduc hom hi troba una forma peculiar de primitivisme. Aquesta perspectiva intel.lectual és, precisament, la que impedeix Lluís Salvador a "pensar" les illes en termes d'història, car el que intenta copsar és la intemporalitat no transformada pel flux històric. Tot i aquesta impressió de positivisme extremat per la qual només interessen les dades recollides a través de l'enquesta directa, Trias adscriu l'obra de l'Arxiduc al mètode històrico-cultural alemany de Friederich Ratzel.

A continuació oferim la traducció catalana de les *Tabulae*, feta a partir de l'original editat a Praga el 1869 en alemany, francès i italià. Existeix també, com ja hem esmentat, una traducció recent (1991) al castellà de Sebastià Trias Mercant respecte a la qual mantenim algunes divergències, especialment pel que fa a l'ordenació dels epígrafs.

A partir de la jerarquia tipogràfica usada a l'edició original hem establert nou grans apartats numerats en romans entre parèntesi al principi de cada un d'ells, seguit del títol de l'apartat

---

13 TRIAS MERCANT (1983) "El programa metodològic a l'antropologia de Lluís Salvador". *Estudis Balearics*. 11:91-106.

14 TRIAS MERCANT (1986) Op. cit. pg. 218.

en majúscules i els números dels fulls que abasta també entre paréntesi. Dins cada un d'aquests nou grans apartats s'ha establert una primera subdivisió encapçalada per lletres majúscules i dins aquestes una altra subdivisió en lletres minúscules i numeració correlativa.

Els nou apartats generals són els següents:

(I) Característiques geogràfiques
(II) Població
(III) Agricultura i ramaderia
(IV) Pesca i navegació
(V) Mines i indústria
(VI) Comerç
(VII) Mitjans de comunicació
(VIII) Organització administrativa
(IX) Part especial

Aquesta guia serà la línia mestra usada per l'Arxiduc tant per a la recompilació de dades a través dels seus diversos informadors com per a la posterior redacció de la seva extensa obra per a les Balears i les Pitiüses.

(I) CARACTERISTIQUES GEOGRAFIQUES (2-19)

A. Situació

a. Longitud i latitud

b. Punts més pròxims a la costa

c. Superfície

d. Perímetre i contorn

e. Forma

f. Declinació magnètica

B. Clima

a. Temperatura. Durada de la calor i del fred

b. Pressió atmosfèrica

c. Humitat de l'aire

d. Rosada

e. Durada de la gelada

f. Neu, altària i durada

g. Calabruix

h. Pluja. Quantitat anual

i. Vents que provoquen la pluja

j. Boira. A quines estacions. Durada. A quines altures (arriba)

k. Vents. Epoques que bufen

l. Tempestes

m. Estacions i durada

C. Mar

a. Amplària dels canals

b. Profunditat/Fondària

c. Quantitat de sal que conté l'aigua

d. Diferència entre el flux i el reflux

e. Corrents

f. Direcció

g. Hores del seu curs

h. Rapidesa

D. Característiques del país

a. Altàries/Elevacions més importants

b. Costes. Ports

c. Planures. Valls

d. Rius. Torrents

1. Llargària dels seu curs

2. Durada i nivell de les aigues

3. Rapidesa del seu curs

e. Llacs. Embassaments

1. Extensió

2. Fondària

f. Fonts

g. Litres per hora

h. Fonts termals i minerals

i. Anàlisi. Litres per hora

E. Caràcter geognòstic del terreny

F. Fertilitat del terreny

a. Qualitat de la terra

b. Zones més fèrtils

G. Plantes

a. Catàleg

b. Plantes conegudes que floreixen més prest que altres

c. Plantes medicinals

H. Animals

a. Catàleg dels animals invertebrats

b. Catàleg dels animals vertebrats i domèstics

(II) POBLACIO (20-48)

A. Població

a. Població total

b. Població indígena

c. Població efectiva

d. Nombre d'habitants per km2

e. Augment de la població

f. Sèrie de dades al respecte des dels temps més remots

g. Nombre d'homes

h. Nombre de dones

i. Nombre de famílies

j. Casats

1. Homes

2. Dones

3. Parelles: que viuen junts els dos components

que viuen separats

k. Fadrins

l. Vidus

B. Matrimonis

a. Sobre quantes parelles té lloc un matrimoni

b. Matrimonis en els quals els dos cònjuges són fadrins

1. Notícies sobre l'edat dels desposats i si són de naixement legítim o il.legítim (igual informació respecte a les dades següents)

c. Matrimonis en els quals els dos cònjuges són vidus

1. Homes

- vidus una vegada
- vidus vàries vegades

2. Dones

- vídues una vegada
- vídues vàries vegades

d. Matrimonis entre vidus i fadrins

1. Homes

- vidus una vegada
- vidus vàries vegades

2. Dones

- vídues una vegada
- vídues vàries vegades

e. Durada mitjana dels matrimonis

C. Naixements

a. Mes en què tenen lloc

1. Legítims

- Nins

. Nascuts vius

. Nascuts morts

- Nines

. Nascudes vives

. Nascudes mortes

2. Il.legítims

- Nins

. Nascuts vius

. Nascuts morts

- Nines

. Nascudes vives

. Nascudes mortes

b. Entre 1000 matrimonis quants de nins i quantes nines dins les seves distintes edats

D. Causes de mort

a. Per violència

1. Hidrofòbia

- Homes legítims Edat Mes del succés
- Homes il.legítims Edat Mes del succés
- Dones legítimes Edat Mes del succés
- Dones il.legítimes Edat Mes del succés

2. Suïcidi

- Homes legítims Edat Mes del succés
- Homes il.legítims Edat Mes del succés

- Dones legítimes Edat Mes del succés
- Dones il.legítimes Edat Mes del succés

3. Assassinat
   - Homes legítims Edat Mes del succés
   - Homes il.legítims Edat Mes del succés
   - Dones legítimes Edat Mes del succés
   - Dones il.legítimes Edat Mes del succés
4. Accident
   - Homes legítims Edat Mes del succés
   - Homes il.legítims Edat Mes del succés
   - Dones legítimes Edat Mes del succés
   - Dones il.legítimes Edat Mes del succés

b. Per malaltia

1. Ordinària
   - Homes legítims Edat Mes del succés
   - Homes il.legítims Edat Mes del succés
   - Dones legítimes Edat Mes del succés
   - Dones il.legítimes Edat Mes del succés
2. Local
   - Homes legítims Edat Mes del succés
   - Homes il.legítims Edat Mes del succés
   - Dones legítimes Edat Mes del succés
   - Dones il.legítimes Edat Mes del succés

3. Epidèmia
   - Homes legítims Edat Mes del succés
   - Homes il.legítims Edat Mes del succés

- Dones legítimes Edat Mes del succés
- Dones il.legítimes Edat Mes del succés

c. Sobre quants d'habitants esdevé un cas de mort

E. Salubritat del clima

F. Malalties dominants

a. Nombre de casos de malalties diferents

G. Longevitat

H. Edats

a. Homes

b. Dones

I. Nombre d'aquells que estan obligats a pagar imposts

J. Religions

K. Ocupacions i estats

a. Enumeració global dels pobres, cecs, sord-muts, dements i folls

L. Caràcter dels habitants

a. Aptituds naturals

b. Activitats laborals

c. Moralitat

M. Crims per cobdícia

a. Crims dels quals el culpable fou examinat

1. Acusats, els quals ja ho foren abans per un crim

1.1. Encara no condemnats

1.1.1. Homes legítims

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.1.2. Homes legítims

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.1.3. Homes il.legítims

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.1.4. Homes il.legítims

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.1.5. Dones legítimes

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.1.6. Dones legítimes

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a
un altre tribunal

1.1.7. Dones il.legítimes

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a
un altre tribunal

1.1.8. Dones il.legítimes

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a
un altre tribunal

1.2. Condemnats una vegada

1.2.1. Homes legítims

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.2.2. Homes legítims

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.2.3. Homes il.legítims

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.2.4. Homes il.legítims

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.2.5. Dones legítimes

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.2.6. Dones legítimes

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.2.7. Dones il.legítimes

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.2.8. Dones il.legítimes

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.3. Condemnats dues o més vegades

1.3.1. Homes legítims

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.3.2. Homes legítims

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.3.3. Homes il.legítims

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.3.4. Homes il.legítims

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.3.5. Dones legítimes

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a
un altre tribunal

1.3.6. Dones legítimes

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a
un altre tribunal

1.3.7. Dones il.legítimes

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a
un altre tribunal

1.3.8. Dones il.legítimes

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a
un altre tribunal

N. Crims per passions violentes

a. Crims dels quals el culpable fou examinat

1. Acusats, els quals ja ho foren abans per un crim

1.1. Encara no condemnats

1.1.1. Homes legítims

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un
altre tribunal

1.1.2. Homes legítims

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un
altre tribunal

1.1.3. Homes il.legítims

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.1.4. Homes il.legítims

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.1.5. Dones legítimes

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.1.6. Dones legítimes

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.1.7. Dones il.legítimes

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.1.8. Dones il.legítimes

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.2. Condemnats una vegada

1.2.1. Homes legítims

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.2.2. Homes legítims

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.2.3. Homes il.legítims

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.2.4. Homes il.legítims

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.2.5. Dones legítimes

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.2.6. Dones legítimes

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.2.7. Dones il.legítimes

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.2.8. Dones il.legítimes

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a un altre tribunal

1.3. Condemnats dues o més vegades

1.3.1. Homes legítims

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.3.2. Homes legítims

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.3.3. Homes il.legítims

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.3.4. Homes il.legítims

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnats a

Declarats innocents

Definitivament

Ab instantia

Morts, fugats o confiats a un altre tribunal

1.3.5. Dones legítimes

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a
un altre tribunal

1.3.6. Dones legítimes

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a
un altre tribunal

1.3.7. Dones il.legítimes

. Edat

. Que saben escriure o almenys llegir

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a
un altre tribunal

1.3.8. Dones il.legítimes

. Edat

. Que no saben llegir ni escriure

Condemnades a

Declarades innocents

Definitivament

Ab instantia

Mortes, fugades o confiades a
un altre tribunal

b. Crims dels quals el culpable és desconegut

O. Llengua

a. Literatura

P. Instrucció

a. Persones que saben llegir i escriure

1. Homes

2. Dones

b. Persones que no saben llegir

1. Homes

2. Dones

c. Persones que no saben llegir ni escriure

1. Homes

2. Dones

d. Professors

e. Estudiants

f. Nins que van a l'escola

Nins capaços d'anar a l'escola

Q. Instrucció religiosa

a. Dejunis

b. Altres costums religiosos

R. Supersticions

S. Remeis populars

T. Vestimenta nacional

- a. Forma de dur el cabell i la barba
- b. Nom dels diferents vestits
- c. De quines teles estan fets
- d. Preu dels vestits

U. Viles

V. Cases

- a. Número
- b. Habitades
- c. Deshabitades
- d. Augment del nombre de cases
- e. Dades sobre aquest fet
- f. Construcció de cases
- g. Diferents objectes de la casa. Llits, calefacció

W. Alimentació durant les distintes èpoques de l'any

- a. Cuina

A.A. Consum anual dels diferents queviures de la població

A.B. Ocupacions durant el dia

- a. Costums a propòsit de les visites
- b. Hora acostumada del bany
- c. Quants saben nedar

A.C. Formes de cantar

A.D. Cants nacionals i melodies

A.E. Altres diversions populars

a. Representacions

b. Jocs

A.F. Costums populars

a. Elecció de l'esposa

b. Matrimonis

c. Naixements

d. Funerals

A.G. Dies de mercat

a. Diferents entreteniments populars durant aquests dies

A.H. Classes més elevades i noblesa

a. Patrimonis més grans

b. Famílies més distingides

A.I. Clergat

a. Instrucció. Influència sobre el poble

b. Beneficis. Casa parroquial

c. Religiosos

d. Convents

A.J. Els pagesos

(III) AGRICULTURA I RAMADERIA (49-67)

A. Condicions de l'agricultura

B. Salari mig diari

a. Per als homes

b. Per a les dones

C. Extensió de les possessions

D. Valor dels terrenys

E. Instruments rurals

F. Cultiu dels camps

a. Quant de temps es deixa el camp en repòs? Quantes collites es fan en un any?

G. Sistemes d'engreixament

H. Mètodes de reguiu

I. Pous. Cisternes

J. Qualitat de la superfície dels terrenys

a. Diferents cultius

b. Extensions improductives o incultes

c. Boscos

K. De tots els productes agrícoles següents, notícies sobre el temps de recol.lecció, el seu rendiment i valor general i especial

a. Diferents espècies d'arbres cultivats

1. Nombre

2. Comarques on són més cultivats

3. Notícies sobre la qualitat i ús de la llenya i fruits

4. Malalties que els afecten

b. Olivera

1. Preparació de l'oli

c. Figuera

1. Diferents qualitats

2. Figues seques

d. Ametller

e. Garrover

f. Arbres fruiters

1. Fruits secs

g. Cultiu de la vinya

1. Elaboració del vi

2. Qualitat dels vins. Altres usos secundaris del vi

3. Panses

h. Altres plantes cultivades

1. Per tenyir

2. Per a l'elaboració de l'oli

3. Per a drogues. Tabac

4. Per a teixits. Cotó, cànem

5. Per a la fabricació de la seda. Altres plantes de comerç per a tota casta d'objectius

6. Plantes farratgeres

i. Qualitats de blat

1.Rendiments per quarterada de les diferents espècies de blat

2. Palla

j. Cultiu d'hort

1. Verdura

2. Bulboses

3. Cebes

k. Plantes grasses / carnoses

1. Cactus. Aloes

l. Distintes plantes cultivades introduïdes gràcies al clima i a la seva utilitat

L. Boscos

a. Cultiu dels boscos

b. Fusta per a la contrucció d'embarcacions i per cremar

c. Plantes resinoses i gomíferes

d. Per curtir

e. Per a medicines

f. Per a distintes drogues

g. Llenya per a torners i ebenistes

M. Indústria de la seda

N. Mel. Cera

O. Cria del ramat

a. Nombre global, reproducció anual. Ús i valor de les diferents espècies d'animals. Renda de la carn, greix, llet, mantega, formatge, pells, pèl i llana. Distintes races. Alimentació. Estables

b. Aviram

c. Bous

d. Ovelles

e. Cabres

f. Porcs

g. Cavalls

1. Duració i edat a què arriben

2. Formes de ferrar i el mateix per als animals següents

h. Muls

i. Ases

P. Caça

a. Carn de caça. Si la caça és lliure

b. Formes de caça

c. Medis per caçar: xarxes

d. Cans de caça

IV. PESCA I NAVEGACIÓ (68-75)

A. Pescadors

a. Tipus

b. Vestimenta nacional

B. Barques de pesca

a. Nombre, noms de les distintes embarcacions, valor i durada

C. Xarxes i altres utensilis de pesca, noms i formes

a. Si la pesca és lliure

D. Peixos i altres animals marins més cercats

a. Quina quantitat es pesca d'aquests i dels altres en general

E. Distribució i conservació dels peixos

F. Pesca d'esponges i coral

G. Navegació

a. Distància entre els ports veïns més importants

b. Reglaments per a les barques i vaixells. Cartes de navegació

c. Estat del seu desenvolupament

d. Nombre, classe i tonatge dels vaixells

e. Augment del nombre d'embarcacions

f. Vaixells en activitat comercial. Anualment

1. Nombre de tones

g. Vaixells que no realitzen activitat comercial

1. Nombre de tones

h. Tripulació indígena de les embarcacions

i. Marins en servei a embarcacions estrangeres

H. Contrucció d'embarcacions

a. Nombre i qualitat dels vaixells construïts anualment

b. Constructors

c. Calafats

(V) MINES I INDÚSTRIA (76-80)

A. Mines

a. Pedreres de pedres i minerals explotades per altres finalitats, pedres de molins, pissarres, calç, marbre i altres pedres d'ornament, fang, etc.

b. Preparació de la sal

B. Indústria

a. Nombre i tipus de molins

b. Quina quantitat molen i quina podrien moldre

c. Nombre i tipus de forns

d. Distintes fàbriques

C. Desenvolupament dels distints tallers. Valor dels productes

a. Útils i instruments

b. Manufactures de terres i pedres. Picapedrers.
Preparadors de la calç.
Fabricants de totxos. Gerrers. Vidriers
c. Metalls i articles de metall. Ferrers i forjadors. Serrallers. Fabricants de dalles, falçs i pelles, d'armes, forjadors de làmines de ganivets i serres. Afiladors
d. Productes químics. Apotecaris. Saboners. Cerers. Fabricants de substàncies inflamables. Carboners. Preparadors de resines.
e. Comestibles. Moliners. Forners. Carnicers. Begudes destilades i fermentades
f. Teixits filats i de punt i la seva fabricació. Filadors de seda, de llana, de cotó. Sastres. Fabricants d'ombrel.les
g. Productes d'altres teixits orgànics. Pelleters. Sabaters. Guarnicioners. Moliners de escorces per tenyiments. Fusters. Boters. Fabricants d'objectes de fusta. Trenadors de palla, canya i jonc
h. Productes de maçoneria i construcció. Talladors de pedra

(VI) COMERÇ (81-83)

A. Articles deficitaris

B. Articles excedents

Productes naturals i agraris	Preu usual	Articles importats Procedència i valor			Articles exportats Procedència i valor		
		Comerç de mercaderies amb venda certa	Comerç de mercaderies amb venda incerta	Comerç de mercaderies per preparació	Comerç de mercaderies amb venda certa	Comerç de mercaderies amb venda incerta	Comerç de mercaderies per preparació
Colonials							
Fruits							
Tabac							
Olis							
Gra i altres productes del camp							
Begudes							
Peixos i altres animals aquàtics							
Volateria i caça							
Animals de carniceria							

Productes animals
alimentaris

Animals de transport
i càrrega

Matèries per a la
combustió i materials
per a la contrucció

Altres productes
naturals i agraris

Productes de la indústria	Preu usual	Articles importats Procedència i valor			Articles exportats Procedència i valor		
		Comerç de mercaderies amb venda certa	Comerç de mercaderies amb venda incerta	Comerç de mercaderies per preparació	Comerç de mercaderies amb venda certa	Comerç de mercaderies amb venda incerta	Comerç de mercaderies per preparació
Substàncies fabricades i semifabricades							

Substàncies per a
articles de medicina
i perfumeria

Sal de cuina

Colors i substàncies
per tenyir

Gomes, resines, olis
per a ús tècnic

Materials per adobar el cuiro

Minerals i terres

Pedres d'ornamentació
i metalls preciosos en brut

Altres metalls en brut

Substàncies brutes

Fils

Productes acabats

Objectes literaris i artístics

(VII) MITJANS DE COMUNICACIÓ (84-88)

A. Vies de comunicació, època de la seva construcció

B. Nombre de transitables. Cost usual diari així com de les rúbriques següents incloses les comunicacions postals

C. Nombre d'animals de tracció i càrrega

D. Nombre d'embarcacions de transport

E. Hotels i albergs

a. Nombre i categoria

F. Correus

a. Comunicacions postals

b. Serveis de vaixells correu a vapor

c. Quantitat de correspondència privada i oficial. Cartes expeses i retingudes a l'oficina

d. Nombre de paquets i diaris

e. Tramesa de doblers

f. Transport de passatgers

G. Telègrafs

a. Longitud i profunditat dels cables

b. Telegrames / Oficis expedits i rebuts

1. Despatxos privats

2. Despatxos oficials

c. Nombre de paraules

(VIII) ORGANITZACIÓ ADMINISTRATIVA (89-94)

A. Autoritats militars

a. Militars i quarters

B Autoritats civils

a. Divisió política

C. Administració eclesiàstica

D. Presons

E. Sanitat

a. Establiments i personal

F. Establiments de beneficència

a. Reglament

G. Societats comercials

a. Consolats

H. Diverses societats

I. Imposts

J. Duanes i tributs

K. Despeses de l'Estat

L. Pesos i mesures

M. Escut de l'illa

(IX) PART ESPECIAL (95-100)

A. Recorregut de les ciutats

B. Població segons els diferents pobles

a. Homes

b. Dones

C. Població segons els diferents districtes

a. Homes

b. Dones

D. Població segons les diferentes parròquies

a. Homes

b. Dones

E. Totes les altures i punts determinats geogràficament

F. Distància entre els diferents pobles

Observacions finals

Tota la informació continguda en aquestes taules ha de consignar-se amb el major detall possible. Principalment quan més recercada sigui, els informes en relació als anys, mesos i petits espais han de ser molt més precisos.

3.3.2. El discurs antropològic

El coneixement etnogràfic compta, durant el segle XIX, amb una important font informativa que servirà de contrapunt a la informació folklòrica. Ens referim a la tradició mèdica que, amb antecedents al segle XVIII, cap a finals del segle passat i amb els corrents higienistes assolirà una importància considerable.

Lluís Calvo, dóna a aquest moviment, juntament amb alguns juristes i estudiosos de la bioantropologia, el caràcter de model d'aproximació a la realitat cultural. Conformen el que anomena el model naturalista que intenta analitzar la realitat des d'un punt de vista positivista, trencant interpretacions mediatitzades per un o altre posicionament ideològic interessat[1].

Les aportacions de la medicina al coneixement de la cultura popular han esdevingut una font informativa important, especialment a Catalunya. Segons Llorenç Prats, aquestes aportacions es produeixen en el marc de la tradició intel.lectual de l'higienisme, que va constituir el paradigma dominant a la medicina europea des d'aproximadament mitjan segle XVIII fins al final del segle XIX. L'higienisme es fonameta en teories

---

[1] CALVO, Lluís (1991) "Les bases històriques de la recerca antropològica". *Cultura*. 26:29-30. Per una visió més recent de la dualitat discurs antropològic-discurs folklòric, vegeu PRAT, Joan (1991) Estudio introductorio. A *Antropología de los pueblos de España*, pp. 13-32.

mediambientalistes i socials per determinar l'etiologia de la morbilitat i de la mortalitat, i dóna lloc a una política de salut pública i medicina preventiva auspiciada per l'absolutisme il.lustrat del segle XVIII i reafirmada pels governs liberals del XIX enfront dels costos socials que comporta en aquest sentit la industrialització. Aquest paradigma entra finalment en crisi amb els descobriments bacteriològics de finals del segle XIX i principis de l'actual, que relegaran la higiene i la medicina social a un segon terme davant el menor cost i la major eficàcia de la prevenció individualitzada mitjançant la vacunació[2].

A les Illes, la tradició mèdica com a font etnogràfica ha estat estudiada, encara que lleugerament, per Trias Mercant. Aquest autor, d'acord amb la reiterada proposta de Joan Prat, destaca l'existència, durant el segle XIX, de dos vertents entorn al coneixement de l'home i la cultura: el biològic o fisiològic i la modalitat etnològica i etnogràfica[3].

Dins el que Trias anomena corrent *fisiològic* estableix una diferència entre la *ciència de la vida* segons els esquemes de la teoria browniana on hi enquadra l'obra del metge pobler Miquel Cabanellas Cladera (1760-1833) i la tendència *frenològica* encapçalada pel català Marià Cubí i Soler (1801-1875)[4].

---

2 PRATS, Llorenç (1990) L'estudi històric de les formes de vida populars a la Catalunya contemporània. Segle XIX. A *Simposi d'antropologia cultural sobre Xavier Fàbregas* i especialment (1989) "Aportaciones de la topografías médicas al conocimiento etnográfico de los Paises Catalanes" *Boletín de la Historia de la antropología.* 2: 3-7.

3 TRIAS MERCANT, Sebastià (1986) "Etnografia i folklore en Mallorca". A AGUIRRE BAZTAN, A. *La antropología cultural en España.* pg. 214.

4 TRIAS MERCANT, Sebastià (1985) *Història del pensament a Mallorca.* pp. 379-387. Dedica una àmplia descripció a aquests dos corrents de pensament:

Tot i així, l'aportació mèdica s'ha de plantejar més com a font documental, important per les descripcions de les topografies mèdiques, interpretables des de l'òptica actual, més que no pels plantejaments teòrics, tal com sembla defensar Trias. Ens resulta difícil qualificar com a etnòlegs o antropòlegs als metges del segle XIX, tot i que aportin interessants descripcions a la cultura i la societat contemporània.

El coneixement, encara migrat, d'aquest corrent naturalista protagonitzat per alguns metges mallorquins sembla allunyat de l'anomenat discurs antropològic especialment desenvolupat a Madrid, Sevilla i Canàries que bevia del positivisme i l'evolucionisme i s'amparava en una ideologia liberal i progressista[5].

3.3.2.1. Els higienistes i les topografies mèdiques

L'higienisme es preocupa naturalment per les condicions de vida de la població, i especialment de les classes treballadores. Aquesta preocupació dóna lloc a tractats d'higiene d'un gran interès etnogràfic, com la *Higiene industrial* (1856) de Pere Felip Monlau, la *Higiene del tejedor* (1858) de Joaquin Salarich, el

---

l'antropologia frenològica i l'antropologia browniana a la que hi afegeix un apartat dedicat a les influències de les incipients teories darwinistes. Deixam de banda l'estudi d'aquests corrents car creim han de contemplar-se com a predecesors de l'antropologia física més que no de l'antropologia social o cultural.

5 PRAT, Joan (1991) Estudio introductorio. A *Antropología de los pueblos de España*, pp. 13 i ss.

Tratado de higiene rural (1860) de Joan Giné i Partagàs, o *Notas vulgares de higiene local* (1907) del mallorquí Francesc Sancho i Mas.

A aquestes obres generals, bé que basades sovint en contextos ben específics, cal afegir-hi un gènere d'obres propi de l'higenisme, les topografies mèdiques, que, a una consideració atenta de les condicions de vida materials de les classes populars, uneixen la virtut de dur a terme les observacions en realitats socials perfectament circumscrites.

Les topografies mèdiques constitueixen una concreció territorial dels postulats higienistes, tot tractant de determinar les condicions higièniques de la zona estudiada i de proposar, en conseqüència, les actuacions públiques i privades que consideren pertinents al respecte.

Aquest gènere, que té un gran desenvolupament a Europa durant els segles XVIII i XIX, és conreat també àmpliament a Espanya, principalment a partir de la Restauració i fins a la Guerra Civil, tot tenint una especial incidència en aquelles zones afectades per la industrialització[6].

A les Illes, aquest gènere hi trobà també el seu reflex, encara que inicialment es refereixin a zones eminentment rurals. Sembla que a finals del segle XVIII, entre 1789 i 1790, se'n presentaren dotze davant l'Acadèmia Mèdico-Pràctica de Mallorca[7]

---

6 PRATS, Llorenç (1990) Op. cit. pg. 44.

7 Pel coneixement de l'Acadèmia Mèdico-Pràctica de Mallorca, vegeu RODRIGUEZ TEJERINA, J.M. (1984) *Historia de la medicina en Mallorca. Del Barroco a la Ilustración.* pp. 201-250 i BUJOSA HOMAR, F. (1975) *La Academia Médico-Práctica de Mallorca (1788-1800).*

corresponents a altres tantes viles: Campos, Porreres, Son Servera, Calvià, Andratx[8], Binissalem, Marratxí, Artà, Santanyí, Sa Pobla, Felanitx i Muro.

L'Acadèmia Mèdico-Pràctica de Mallorca envià una carta als metges dels pobles per tal que redactessin les pertinents descripcions dels seus districtes, d'acord amb el concepte hipocràtic, que tenia els seus antecedents més pròxims a l'obra de Nicolàs Francisco Sanjuan y Domingo *De Morbis endemiis Caesar Augustae* (Saragossa, 1686); els tractats de Baillou *Epidemiorum et Ephemeridum libri duo* (1640) i *De aere, locis et aquis terrae Angliae* (1672) publicat a Londres per Charles Clermont[9].

Segons Rodríguez Tejerina, aquest retorn cap a l'hipocratisme tendria els seus precedents en les *Efemérides Barométrico-médicas de la Academia Matritense* (1737) i en la *Historia Natural y Médica del Principado de Asturias* (1762) de Gaspar Casal.

En els estatuts de l'Acadèmia Mèdico-Pràctica de Mallorca, fundada el 1787 a instàncies de la Societat Econòmica d'Amics del País, s'especifica l'obligació de realitzar "la descripción topográfica-médica de los pueblos y las costumbres de los

---

8 Les descripcions topogràfiques de Calvià i Andratx han estat publicades i parcialment estudiades per Jaume Bover i Baltasar Porcel. Vegeu PARETS, Miquel (1981) *Descripción topográfica de la villa de Calviá 1790.* PORCEL, Baltasar (1978) "El médico Pelegrí. La pequeña historia". *Jano.* 350:124-127 i PELEGRI, Miquel. *Descripción topográfica de la villa de Andratxe ilustrada con un discurso médico-físico.*

9 Sobre les descripcions i topografies mèdiques mallorquines vegeu, CONTRERAS MAS, A. (1981) Aspectos médicos de Mallorca a fines del siglo XVIII. *II Congreso Nacional de Academias de Medicina y Cirugía.* Palma de Mallorca.

habitantes en cuanto tengan relación con sus enfermedades y las causa físicas territoriales de las enfermedades endémicas y epidémicas".

En la carta adreçada per l'Acadèmia al metge de Porreres s'indicava la metodologia a seguir per a cumplimentar la descripció. "Expresará la situación de la villa, si está en paraje eminente o llano, expuesta o no a los vientos, y cuales, si está cerca de pantanos, torrentes, acequias o balsas que puedan causarle alguna mala disposición. El genio de sus habitantes, alimento, bebida, costumbres y modo de vivir, y todo lo demás que considere necesario para formar una idea capaz de ilustrar a la Academia, y cuyo conocimiento le sirva de base en las consultas que pueden ofrecerse en alguna epidemia"[10].

Aquesta iniciativa de l'Acadèmia de finals del segle XVIII tendrà continuïtat al llarg del segle XIX. Un dels exemples més destacat és la *Topografía Físico-Médica de las Islas Baleares y en particular de la de Mallorca* del doctor Fernando Weyler i Laviña, publicada a Palma el 1854 a la impremta de Pere Josep Gelabert[11].

Tot i així, és el darrer quart de segle quan l'higienisme assoleix un major impuls. Des de la seva creació, el 7 d'octubre de 1882, el Col.legi Mèdico-Farmaceútic es preocupà per la higiene als distints municipis de les Illes. Moguts per aquesta preocupació es programà la realització d'una *Topografía médica de Palma* i en sessió extraordinària celebrada el 28 de juny de 1889, s'anomenà la

---

10 RODRIGUEZ TEJERINA, J.M. (1984) Op. cit. pp. 243-244.

11 Sobre aquesta obra vegeu RODRIGUEZ TEJERINA, J.M. (1986) *Historia de la medicina en Mallorca. El siglo XIX.* pp. 194-196.

comissió formada per Domingo Escafí, Josep Róver i Enric Fajarnés, per estudiar la possibilitat i els mitjans per realitzar i publicar el treball.

L'any següent, s'aprovà l'avantprojecte amb el pertinent índex de matèries i, amb aquest treball, Antoni Mayol llegí el discurs inaugural de la Reial Acadèmia de Medicina, *Concepto médico topográfico del clima de Palma, comparado con el de las restantes islas del Archipiélago Balear y en relación con la climatología en general.*

Tot continuant amb la mateixa temàtica, el 1893 s'inaugurà un cicle de conferències a càrrec de Bartomeu Bordoy Gelabert sobre *Higiene pública en la Ciudad de Palma* y el metge Joan Munar preparava tres conferències sobre la *Reforma Sanitaria de Palma.*

A la primera, demostrà que gairebé mai no es realitzava un estudi previ de les condicions higièniques dels llocs on s'assentaven les ciutats; a la segona exposava els perjuicis que generava el manteniment de les murades i a la tercera proposava un projecte general d'eixampla adaptat a la topografia, al règim climàtic i a les necessitats i serveis públics i particulars de les vies de comunicació.

Joan Munar intervindria de nou sobre el tema al discurs inaugural de 1897 amb *Abastecimiento de aguas y alcantarillado de la ciudad de Palma.*

El 1895, Gabriel Oliver i Mulet pronuncià també dues conferències sota el títol *Algo sobre la higiene de la ciudad de Palma*[12].

Paral.lelament a aquesta preocupació per la situació higiènica de la població hom sent una necessitat de conèixer els moviments de la massa social per poder abordar els distints problemes. És per aquesta raó que Enric Fajarnés introdueix la demografia mèdica a Balears i el 1896 es publica el primer *Anuario Demográfico de las Islas Baleares.*

3.3.2.2. L'Institut Balear d'Antropologia

Com podem observar, els darrers vint anys dels segle passat són especialment intensos pel que fa al desenvolupament de la medicina illenca. La denominada generació mèdica del 50 assolí fites científiques i institucionals força interessants: la creació del Col.legi Mèdico-Farmaceútic el 1882; la publicació de la *Revista Balear de Medicina, Farmacia y Veterinaria* a partir de 1885; la fundació, aquest mateix any, de l'Institut Balear de vacunació directa i, deu anys més tard, el 1896, la creació del Laboratori químico-biològic i de l'Institut Balear d'Antropologia[13].

---

12 Vegeu TOMAS MONSERRAT, J. (1985) *Medicina y sociedad. El Colegio de Médicos de Baleares. 1882-1982.* pp. 39-40.

13 Sobre l'anomenada generació del 50 vegeu RODRIGUEZ TEJERINA, J.M. (1986) Op. cit. pp. 233-264.

Sota aquesta denominació es creà un organisme, essencialment científic, que regit per un reglament especial i d'acord amb els Estatuts del Col.legi Mèdico-Farmaceútic, tenia com a ojectiu contribuir a l'avanç de les Ciències Antropològiques; reunir i classificar la major quantitat de dades sobre demografia i geografia mèdica, etiologia, antropologia prehistòrica, anatòmica, fisiològica, patològica i criminal, relatives a Balears.

Així mateix es proposava estudiar l'home, les races i els pobles de la nostra terra.

L'Institut estava regit per una Junta composta per un president, un secretari i com a vocals nats: els metges forenses, els sotsdelegats de Medicina, Farmàcia i Veterinària, els Directors de l'Hospital Provincial i Sanitat Marítima; el degà dels metges municipals, del manicomi i de la Inclusa provincial, el metge del centre penitenciari; els metges més antics de la Sanitat Militar i de l'Armada i el metge higienista.

S'organitzaven excursions científiques per les illes, per estudiar les troballes antropològiques; recollir el major nombre d'ossades i productes de la indústria primitiva. Els objectes aconseguits per adquisició, cessió o dipòsit es classificaren i entregaren sota inventari al Director del Museu del Col.legi per formar la pertinent secció.

L'Institut Balear d'Antropologia es regia per un reglament aprovat per la Junta General (6 de novembre de 1896) sota la presidència de Sebastià Domenge Rosselló i en presència del secretari Pere Jaume Matas. Aprovat aquest reglament es va procedir a l'elecció del president i del secretari de l'Institut.

Aquests càrrecs recaigueren sobre Enric Fajarnés i Eugeni Losada[14].

Com és fàcil suposar, el sorgiment de l'Institut és fruit d'una conjuntura social i cultural favorable. Els darrers anys del segle XIX i primeres dècades del XX hi ha un interès renovat per l'higienisme especialment reflectit a través dels discursos inaugurals del curs del Col.legi Mèdic i protagonitzat per la ja esmentada generació de metges del 1850.

El discurs inaugural del curs 1899, llegit per Guillem Serra Bennàssar versà sobre *Algunas consideraciones sobre higiene y educación de la mujer.* El mateix any a la Revista Balear, el ja esmentat Joan Munar publicava el *Dictamen sobre las medidas que deben adoptarse para defender a las Islas Baleares de la peste bubónica.* Francesc Sancho i Tomàs Darder, durant el 1898, llegien *Algunas consideraciones higièniques acerca de la educacion del hombre en Mallorca* i *Estudio de la infección en sus relaciones con la profilaxis puerperal en Palma.* Així mateix s'organitzaven cicles de conferències en català per a la classe obrera a les quals hi participaven els doctors Rafel Ribas Sampol, E. Aguiló, Bernat Riera, Cervera i Eugeni Losada[15].

El 1900 el Col.legi Mèdic organitzà de nou un cicle de *Conferencias públicas sobre temas generales de higiene* on destacaren les aportacions de Gabriel Oliver, Pere Jaume i Matas,

---

14 Sobre l'Institut Balear d'Antropologia vegeu TOMAS MONSERRAT, J. (1985). Op. cit. 45-46.

15 Ibidem.

Antoni Bosch i Bernat Riera Alemany. Gabriel Oliver el 1902 tornava llegir unes *Disgresiones sobre Higiene.*

Els discursos inaugurals de 1907 i 1909, reflecteixen aquesta intensa preocupació per la sanitat i l'higiene. Manuel López Comas presentà el *Sentido Sociológico de la Sanidad Pública* i dos anys després, Gabriel Oliver disertava sobre *La Higiene y la canalización.* Amb aquesta aportació s'insistia en un dels dos temes clau dels higienistes mallorquins: la canalització d'aigües i l'enderrocament de les murades, que havia tengut el seu màxim defensor en l'enginyer Eusebi Estada que el 1893 havia publicat a la Revista Balear l'estudi sobre *La Ciudad de Palma.*

Els aspectes etnogràfics més rellevants de les topografies mèdiques abasten un ventall de problemes molt extens: les relacions de l'home amb el medi, les condicions urbanístiques de les poblacions i, singularment, l'estat dels habitatges familiars, la higiene privada, l'alimentació, les condicions de treball, la sociabilitat i, en menor mesura, aspectes més conflictius com la prostitució, el joc i l'alcoholisme. El tema central és el referit a la morbilitat i la mortalitat i llurs causes.

Les topografies mèdiques, i les obres dels metges higienistes en general, no estan mancades tampoc de limitacions ideològiques, però la mateixa naturalesa dels informes limita llur influència. Al marge d'altres decantaments més difícils d'observar o més externs a les condicions de la recerca, els metges tracten de donar gairebé sempre una visió harmònica de la comunitat en la qual, al cap i a la fi, viuen i exerceixen, però aquesta edulcoració de les relacions socials té un límit a l'hora d'abordar problemes higiènicament rellevants, límit assenyalat per les pretensions

aplicades dels treballs que, per tant, han de reflectir fidelment les dades que recolzen les mesures que recomanen.

En conclusió, les obres dels metges higienistes, representen una font insubstituïble per a l'estudi de les condicions de vida de les classes populars de mitjans i sobretot finals del segle XIX. La complementarietat que podrien representar respecte a les publicacions de folkloristes i juristes (condicions de vida material-institucions consuetudinàries-mentalitat) és, tanmateix qüestionable, tant per la diferència dels contextos abordats com per l'orientació de les recerques[16].

16 PRATS, Llorenç (1990) Op. cit. pg. 45.

3.3.3. Les primeres experiències museològiques

3.3.3.1. Els precedents. El corrent il.lustrat.

En aquest apartat només feim referència a aquelles institucions o col.leccions que, des de l'inici, plantejaren la inclusió de béns etnològics als seus fons.

Aquesta limitació és la que explica la migradesa, tot i que sospitam que un estudi a fons sobre el col.leccionisme i la museologia general podria donar resultats sorprenents. Com a la resta de països europeus, és probable que a partir del segle XVII i especialment a partir del nou esperit de la Il.lustració sorgissin «gabinets de curiositats» on era freqüent que es barrejassin des d'objectes arqueològics, «mostruositats» de la natura, rareses «líthicas», numismàtica, fins a «curiositats» procedents de les exploracions de les noves colònies.

Un fet destacable és que la majoria d'aquestes primerenques col.leccions bevien de la tradició il.lustrada i, per tant, estaven més en sintonia amb el discurs antropològic que no pas amb el folklòric. La vinculació de les primeres col.leccions amb el món de les ciències és evident.

Aquesta tradició d'alguns dels aspectes naturalístic es manté fins als nostres dies. En aquest sentit són il.lustratives les restes que

queden de les col.leccions d'alguns gabinets de curiositats com és ara a l'antic convent dels Mínims de Santa Maria. Un altre aspecte interrelacionat és el manteniment d'alguns temes d'investigació, com és ara la medicina popular o l'etnobotànica. També és significativa la perduració dins les col.leccions etnològiques de farmàcies (Valldemossa i Muro)[1].

El segle XVII, a Europa, és el segle de l'anomenada revolució científica, el segle de Galileu i Descartes, de Hooke i de Borelli, de Gassendi i de Newton. Aquest corrent importantíssim arribarà, com sempre, tard a les nostres contrades. Tot i així, l'ambient científc que es respirava a la universitat de Montpeller havia d'ésser decissiu en la nova orientació que prenen cap a la fi del segle alguns apotecaris del Principat interessats per les ciències de la natura, els més coneguts dels quals són els de la nissaga dels Salvador.

Aquesta nissaga té importància per a les nostres Illes ja que Joan Salvador i Riera (1683-1725) realitzà diverses incursions a Mallorca i Menorca per herboritzar i possiblement aquestes mostres botàniques passaren a les col.lecions privades de la família. "Les col.leccions privades dels Salvador, principalmnent naturalístiques però també de medalles i reproduccions antigues, peces etnogràfiques i altres curiositats, foren el primer museu obert al públic de la ciutat de Barcelona; dessaparegut a mitjan

[1] Sobre la història i l'origen dels museus de ciències naturals vegeu, Isabel AZCARATE (1990) *Naturaleza y arte. La fauna de la Isla de Mallorca en la obra de Cristóbal Vilella.* pp. 51-53.

segle passat, fou recuperat en gran part el 1937 i instal.lat a l'Institut Botànic de Barcelona"[2].

Destacable és també l'activitat del cercle il.lustrat que s'aplegava entorn de Bonaventura Serra i Ferragut (1728-84)[3] o la del mallorquí Cristòfol Vilella (1742-1803) que, com veurem, s'ocupà de diversos aspectes faunístics i etnològics.

Quant a la creació de museus a les Illes, pel que fa als intents, més o menys reeixits, hom ha de fer referència obligada al Museu de Raixa, promogut i creat pel cardenal Antoni Despuig i Dameto (1745-1813), el gabinet d'antiguitats de l'esmentat Bonaventura Serra i Ferragut[4] o el dels Caputxins[5]. Més envant trobarem el projecte del Museu Arqueològic Lul.lià que nasqué a l'empara de la Societat Arqueològica Lul.liana (1880) i especialment el Museo Balear, projectat i creat per l'Arxiduc Lluís Salvador d'Austria (1888)[6].

Potser l'experiència més reeixida i també més coneguda, malgrat que no conservés materials etnològics sia el Museu de Raixa, creat per l'il.lustrat Antoni Despuig i Dameto.

---

2 (1988) *Història Natural dels Països Catalans. Plantes superiors*, 6:78.

3 Ibidem. pg. 81. Vegeu també P. de MONTANER i M. ROSSELLO (1989) A VILELLA, C. *Trajes de la isla de Mallorca.* pp. 12 i ss.

4 (1979) *Diccionari de la literatura catalana* pg. 668. Vegeu també les notícies que dóna Isabel AZCARATE (1990) *Naturaleza y arte. La fauna de la Isla de Mallorca en la obra de Cristóbal Vilella.* pg. 53.

5 MONTANER ALONSO, P. (1976) "El desaparecido Gabinete de Antigüedades de los Capuchinos de Mallorca y el origen de la Colección Vivot" *MAYURQA*, 15:199-208.

6 Sobre la personalitat d' Antoni Despuig i Dameto vegeu SALVÀ, J. (1964) *El Cardenal Despuig.*

"La decisión de instalar un museo en Mallorca, y en definitiva de depositar en ella sus colecciones, data de 1793 siendo consolidada en 1796; las circunstancias históricas por las que atravesaba Italia influyeron en tal decisión. En 1798 Despuig contrataba a los escultores Pascual Cortés y Luis Melis, español el primero que completaba su formación en Italia, e italiano el segundo; así como al escarpelino italiano Juan Trivelli con el fin de restaurar y acondicionar las piezas que iban a constituir el futuro museo de Raixa.

Testimonios diversos, entre ellos el inventario de la colección realizado por Bover, dan fe de la amalgama de objetos y filiaciones que se concentraron en las dependencias de Raixa, en correspondencia con la diversa procedencia de los mismos, pues aparte de lo recogido en Ariccia, Despuig había realizado adquisiciones en el comercio de antigüedades, al parecer no siempre dignas de crédito.

La colección se debía instalar en una pieza acondicionada ex-profeso que constituiría el museo propiamente dicho, completándose con un gabinete de carácter más íntimo y reducido. Despuig no alcanzó a realizar el montaje total del museo, organizado en 1826 por su sobrino el conde de Montenegro, especialmente la sala central que, precedida por un zaguán y una antesala conteniendo lápidas, albergó gran cantidad de obras, en su mayor parte estatuas, entre las cuales alternaban algún original y copias modernas. Estaban dispuestas sobre pedestales de mármol, labor en la cual los restauradores contratados por Despuig se ocuparon ampliamente y no siempre con acierto. Presidiendo la sala no podía faltar el retrato del promotor, busto en mármol

original de Francisco Lazarini, escultor que sintió especial inclinación por el género. En el gabinete o pequeño museo la amalgama de objetos se acentuaba, hallándose reunidos en él "centenares de recuerdos de la antigüedad". Los medios y esfuerzos invertidos por Despuig en esta tarea fueron considerables puesto que la adquisición, restauración y acondicionamiento del material hay que unir la divulgación de parte del mismo a través del grabado. Con todo ello la isla contó con una colección si no excelente al menos única en su estilo. Ella bien puede se calificada como pionera de la tradición arqueológica de la isla, que encontró en Despuig el primer divulgador dentro del ámbito mallorquín"[7].

Pel que fa a l'esmentat naturalista Cristòfol Vilella Amengual, es tracta d'un personatge integrat en el grup d'intel.lectuals que encoratjats per Carles III i les seves reials acadèmies, recorrien el món descrivint els països que visitaven i els seus habitants.

A part de la seva obra naturalística -especialment il.lustracions- en la qual destacà, ja que "su trabajo se suma al de los ya conocidos ilustradores de Historia Natural españoles de la segunda mitad del siglo XVIII, si bien se le puede considerar, entre ellos, no sólo una figura de primer orden sino el mejor"[8], Vilella

---

7 Sobre la figura d'Antoni Despuig i Dameto i concretament pel que fa a la descripció anterior del seu museu i col.leccions de Raixa, vegeu Catalina CANTARELLAS CAMPS (1981) *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*. pp. 59-75 i especialment pp. 65 i 66.

8 Isabel AZCARATE (1987) *Cristóbal Vilella (1742-1803), pintor y naturalista* pp. 92-94, citat per P. de MONTANER i M. ROSSELLO (1989) A VILELLA, C. *Trajes de la isla de Mallorca*. pg. 9.

ens interessa per una atractiva aportació sobre el vestuari tradicional mallorquí del segle XVIII.

Com esmenta Caro Baroja, hi ha èpoques "en que la preocupación por usos y costumbres, por los trajes y modas de todas clases y por lo que significan, desde un punto de vista general (moral, social e incluso económico), parece ser mayor y da lugar no sólo a una producción fuerte de escritos, sino también de elementos plásticos, dibujos grabados y pinturas" i entre aquestes cal destacar el regnat de Carles III (1759-1788)[9].

Vilella respon a aquest interès i estructura el seu treball distribuint els vestits per grups socials. Aquesta divisió obeeix a la que el mateix Caro Baroja qualifica de fonamental a l'àmbit de treballs similars i que ja s'havia documentat a textos clàssics on es descriuen les diferents formes de vestir segons les categories socials[10].

3.3.3.2. El "Museo Arqueológico Luliano"

Enquadrat en els primers batecs del moviment romàntic i a mitjan segle XIX es detecta un despertar de la preocupació per la recuperació de la cultura autòctona. Un precedent, sens dubte, del que més tard es consolidarà en el moviment de la Renaixença.

---

9 Julio CARO BAROJA (1988) "Sobre trajes, costumbres y costumbrismo" A *Carlos III y la Ilustración.* pg. 216. citat per P. de MONTANER i M. ROSSELLO (1989) Op. cit. pp. 10-11.

10 P. de MONTANER i M. ROSSELLO (1989) Op. cit. pg. 11.

Pel que fa a aquests precedents i quant als orígens de la lluita per a la preservació del patrimoni cultural illenc, hom ha de retrocedir en el temps fins al segle XVIII quan es produeixen una sèrie d'iniciatives tendents, bàsicament a la recuperació del patrimoni arqueològic.

Aquest és el cas de l'*Acadèmia Mallorquina de Literatura, Arqueologia i Belles Arts*, fundada a Palma el 1837 per Joaquim Maria Bover i Antoni Furió, entre d'altres, per al rescat d'objectes arqueològics, llibres rars i obres d'art. Establí relacions amb acadèmies catalanes i estrangeres. El rei la dissolgué, per motius polítics, abans que fes un any de la seva fundació[11].

Continuadora de la tasca iniciada per l'Acadèmia fou la *Diputación Arqueológica de las Islas Baleares*, que es constituí a Palma el 24 d'agost de 1844 en virtut d'autorització de la *Academia Nacional de Arqueología de España y sus colonias*. Una de les seves finalitats era la de "procurar por todos los medios posibles la conservación y salvamento de los objetos arqueológicos". Entre els membres fundadors hi figuraven Joaquim Maria Bover i Francesc Manuel de los Herreros. La seva trajectoria també fou breu ja que la darrera sessió la celebrà el 30 de juliol del 1845[12].

Entre les més lloables iniciatives d'aquesta *Diputación* hi trobam "la conveniencia de confeccionar y remitir a la Academia

---

11 *Gran Enciclopèdia de Mallorca.* (s/d) vol I., 22.

12 Vegeu PONS i MARQUES, J. (1978) *Art i cultura*, pp. 149-152 i *Diputación Arqueológica de las Islas Baleares. Noticia de su erección. Discurso inaugural y Catálogo de sus individuos*. Palma. Imp. Nacional a cargo de D. Juan Guasp, 1844, 16 p. 8°.

Arqueológica del Reino una estadística monumental de esta provincia con el fin de que pudiese incluirse en la obra Monumentos de España que está trabajando aquel Cuerpo, y que proporcionaría para ello los datos que posee la Comisión Artística y Científica de Baleares"[13].

És en aquest ambient i com a continuació de tots aquests precedents, enquadrables en el discurs folklòric propugnat per la Renaixença, que hem d'entendre la creació de la Societat Arqueològica Lul.liana.

La Societat Arqueològica Lul.liana es va fundar com a societat cultural especialment dedicada al coneixement, la conservació i la promoció del patrimoni tradicional, històric i artístic de l'Illa de Mallorca. Es tracta d'un fruit retardatari del romanticisme, el seu nom recorda institucions franceses semblants de caràcter local, algunes de les publicacions de les quals estaven a l'abast dels seus primers membres, entre les quals es destaca Bartomeu Ferrà, que va posar a redòs del Col.legi de la Sapiència, el grup en formació.

Fidels al lema del bisbe Mateu Jaume "*Colligite quae superaverunt fragmenta*", en el primer reglament (1881) van posar com a diana dels seus afanys la creació d'un museu, la realització de visites culturals i exposicions i la promoció de conferències i publicacions. Des de l'any 1885 sorgí el "Bolletí".

Les col.leccions del museu desembocaren, en una encertada política, en la formació de l'actual Museu de Mallorca[14].

---

13 PONS i MARQUES, J. (1978) Op. cit. pg.151.

El Museu Lul.lià, a iniciativa d'un grup d'erudits mallorquins que sol.licitaren la seva creació al bisbe Mateu Jaume, es fonamentà en unes bases aprovades per aquest prelat el 31 de desembre del 1880 i fou inaugurat el 30 de gener del 1881 a les galeries del Col.legi de la Sapiència on estigué instal.lat fins el 1916.

A partir del 1885 esdevingué el museu de la Societat Arqueològica Lul.liana fins que el 1816 el bisbe Campins creà el Museu Diocessà al qual s'hi afegí el Museu Lul.lià. Aquesta unió es mantingué fins el 1932, que és quan se separen de nou les col.leccions i el Museu de l'Arqueològica Lul.liana s'instal.là a Can Oleo al carrer de l'Almudaina on es procedí a un nou muntatge[15].

Pel que fa al museu hem de manifestar la manca d'un estudi monogràfic, plenament justificat, sobre la història de totes les provatures museològiques. Avui per avui, només comptam amb diverses aportacions interessants, però de caràcter parcial i amb les notícies esparses que han anat apareixent al llarg dels més de cent anys del Bolletí de la societat[16].

---

14 Sobre la Societat Arqueològica Lul.liana i alguns moments de la seva trajectoria històrica vegeu, MOLAS, J. i MASSOT, J.(1979) *Diccionari de la literatura catalana*, 678; MASSOT,J. (1985) *Els mallorquins i la llengua autòctona*, pp. 254-256 i els dos articles de Joan PONS i MARQUES (1944) Recuerdo de unos precursores i (1945) Sobre el Museo de Mallorca, publicats a *Art i Cultura* (1978) pp. 148-152 i 153-155.

15 GAYA NUÑO, J.A. (1955) *Historia y guía de los museos de España.* pp.568-569.

16 Potser l'aportació més exhaustiva sobre les col.leccions de la S.A.L. sia l'article de Guillem ROSSELLO BORDOY (1986) "Una experiència museológica: la sistematización de las colecciones de la Sociedad Arqueológica Luliana en 1933" *BSAL.* 42:231-245. En aquest article, tot i la restricció cronològica a l'exposició del 1933, apareix reflectida gran part de la història de la

Rosselló Bordoy precisa: "...el análisis museográfico de dichas colecciones nunca se ha realizado, si descontamos como es lógico la prolija descripción de la vitrina que, en la Exposición Universal de 1889 representó en Barcelona, a nuestra Sociedad. En el volumen correspondiente a 1887-1888 se puede analizar el plano de esta vitrina y una magnífica fotografía nos indica como fue esta primera plasmación museológica ideada para albergar la colección en su primera salida al exterior"[17].

Aquesta famosa vitrina que "...es indicador de una mentalidad y metodología decimonónica que no podemos despreciar por anticuada, pues en su momento tuvo una validez y una categoría excepcional. Me atrevería hoy a considerar (...) como documento museológico, y por ello digno de ser conservado y estudiado, aun cuando su vigencia y funcionalidad estén hoy totalmente fuera de lugar"[18].

Pel que fa als continguts del museu, d'antuvi hem de manifestar que els fons etnogràfics de les col.leccions de la S.A.L. mai no han estat amplis i, al nostre entendre, sempre suposaren un apèndix de caràcter marginal respecte als objectius prioritaris dels seus promotors, centrats prioritàriament en l'arquelogia i les belles arts.

---

col.lecció. Utilitzam la separata inclosa en la col.lecció "Trabajos del Museo de Mallorca", 42.

17 ROSSELLO BORDOY, G. (1986) Op. cit. pg. 1.

18 Ibidem, pg. 2.

Tot i així, creim adient repassar un dels primers documents públics on es ressenyen els fons del Museu. Ens referim a *Museo Arqueológico Luliano. Catálogo de los objetos presentados para su inauguración y expuestos en el Colegio de Nuestra Señora de la Sapiencia*[19]. En aquest primer catàleg, els fons s'ordenen en set seccions que atresoren un total de 280 objectes procedents de 140 expositors -desconeixem si donants o dipositaris-. Aquestes seccions i, segons l'ordre fixat, corresponen a pintura; escultura; gravats, litografies, fotografies i dissenys; obres de metall; mobiliari; ceràmiques i objectes varis.

Respecte als objectes que, segons la perspectiva actual, podrien incorporar-se a un fons de caràcter etnogràfic hauríem de considerar:

220 *Una coleccion de llaves de hierro* de D. Jaime Planas.
223 *Un grupo de visagras y otros herrajes* de D. Jaime Portell
229 *Un grupo de herrajes y cerraduras* de D. Bartolomé Ferrà, totes elles dins la quarta secció, corresponent a "Obras de metal"[20].

Aquests materials, presumiblement, corresponen als reproduïts a la figura 6 de l'esmentat article de Guillem Rosselló sobre el muntatge realitzat el 1933[21] i que al carrer de l'Almudaina s'instal.laren a la segona sala. "La reja jeroglífica, de hierro

---

19 Imprès a Palma el 1881 a la Imprenta de Pedro J. Gelabert.

20 ROSSELLO BORDOY, G.(1986) Op. cit.. pp. 24-25.

21 Ibidem. fig. 6.

forjado y el cepo de madera en un estado de conservación relativamente aceptable entonces. Se observa también la rueda maciza de carro (roda plena) procedente de Algaida que pasó a la Sección Etnológica del Museo en Muro, así como los relieves decimonónicos con trofeos firmados con las iniciales I.M.S. Es de destacar también la colección de hierro forjado, pomos i aldabas...[22].

Tal com podem observar els fons etnogràfics del "Museo Arqueológico Luliano" eren migrats, al menys en el moment de la seva fundació. Amb el temps, i tal com es desprèn dels estudis de Guillem Rosselló, els fons s'incrementaren i fins i tot es presentaren amb una certa unitat. "Tan solo presenta una unidad temática la serie de hierros forjados de un valor excepcional. Su próxima sistematización en el Museo de Mallorca permitirá recuperar una de las más singulares series artísticas, hasta hoy poco tenida en cuenta"[23].

El 1933 s'havia incorporat una interessant reproducció dioràmica d'una cuina tradicional. "La última sala de la que conservamos documentación gráfica corresponde a la cocina de la casa. Tan solo conservamos un ángulo donde se aprecian unas alacenas de obra que guardaban, cerámicas y vidrios soplados de épocas diferentes. Muchas de ellas desaparecidas con el paso de los

---

22 ROSSELLO BORDOY, G. (1986) Op. cit. pg. 11. Aquests materials han estat catalogats per Jaume GUASP i Andreu RAMIS (1986) "La col.lecció de ferros de la SAL dipositada al Museu de Mallorca". *BSAL*. 42:187-218. N'existeix separat integrada a la col.lecció "Llum d'encruia. Estudis d'etnologia" 4, del mateix Museu de Mallorca.

23 ROSSELLO BORDOY, G. (1986) Op. cit. pg. 11.

años. El resto de la sala estaba ocupado por el hogar cubierto con una inmensa campana, armarios empotrados y un armario de madera de escaso valor artístico. Esta fue la sala que sufrió más en la desintegración del Museo de la Arqueológica en los años 40. La recuperación de sus elementos supuso un verdadero trabajo de excavación y gran parte de los elementos expuestos aparecieron rotos o simplemente fueron desapareciendo.

Al crearse el Museo de Mallorca, pasó a su sección etnológica de Muro la interesante serie de medidas de áridos y el vidrio soplado, así como las tinajas y jarros que se vislumbran sobre el banco lateral. Los botes de farmacia ingresaron posteriormente y se pueden contemplar en las salas de cerámica. La serie de azulejos se conserva en la actual sede de la Sociedad"[24].

3.3.3.3. El "Museu Balear" de Son Moragues

També durant la segona meitat del segle XIX, pel que fa al nostre estudi, una de les aportacions més interessants efectuades per l'Arxiduc a la nostra illa seria l'experiència inconclosa de la creació d'un museu ubicat a la seva propietat de Son Moragues (Valldemossa).

Les informacions referides a la concepció personal de l'Arxiduc del que hauria pogut ésser el Museu Balear són escasses. Tot i així, a la pròpia obra, trobam algunes referències que fan

[24] ROSSELLO BORDOY, G. (1986) Op. cit.. pp. 11-12 i fig. 7.

pensar en una concepció propera a la filosofia de les exposicions universals més que no en la concepció de museu que ens ha arribat als nostres dies.

En aquest sentit cal esmentar les referències que el mateix Arxiduc fa dels intents desenvolupats a la nostra illa abans de la seva arribada i, més concretament, als duits a terme per la Sociedad Económica de Amigos del País. El mateix Arxiduc en feia aquesta referència:

"Al propio tiempo la Sociedad obtuvo permiso para instalar una biblioteca pública en Montesión y de montar una galería con cuadros procedentes de la Cartuja de Valldemossa y de otros monasterios, exposición que fue dispuesta en una sala del convento de San Francisco de Asís, antaño utilizada como biblioteca. Dicha muestra artística se inauguró el 16 de enero de 1837. En 1836, la Sociedad Económica preparó asimismo un certamen de productos artesanales e industriales, para el que fueron señalados diversos premios; esta exposición concurso puede ser considerada la primera jamás habida en las Baleares, si exceptuamos aquellas organizadas por la institución en los primeros años de su existencia. Seguiría otra convocatoria semejante, pero de más importancia y alcance, en 1837"[25].

"Desde entonces la Sociedad se ha abstenido de iniciativas semejantes, así como de montar exposiciones propias, aunque sí ha participado, en 1857 por ejemplo, en la Exposición Nacional de Agricultura de Madrid, en la que las Baleares resultaron

---

25 ARXIDUQUE LUIS SALVADOR (1985) *Las Baleares por la palabra y el grabado. Mallorca. Parte general.*pp. 377-378.

brillantemente representadas, y otro tanto cabe decir al respecto de la Exposición de Industria y Bellas Artes organizada en septiembre de 1860 en honor de la Reina y con ocasión de la visita de ésta a la isla "[26].

L'interès pel Museu Balear de Son Moragues ha estat gairebé nul per part dels estudiosos i biògrafs de l'Arxiduc[27]. Malgrat aquesta escassa preocupació són remarcables les opinions recollides a les seves biografies que fan al.lusió a l'esperit de les exposicions universals.

Fent referència a l'Exposició Universal de Melbourne (1881) que visità personalment i segons Helga Schwendinger "El Archiduque nos da una nueva prueba de su sentido práctico y de su talante progresista: las exposiciones universales no deben celebrarse al mismo tiempo, pues quedarían incompletas y no habría posibilidad de comparación alguna. Pensaba que las exposiciones deberían hacerse en un paréntesis de tres años, para que los industriales y los artistas tuvieran tiempo de prepararse. Le parecía más indicado celebrar exposiciones nacionales o regionales (limitadas territorialmente) o monográficas (limitadas a un campo especial) de carácter internacional... Deberían añadirse restaurantes, puestos de bebida y lugares de esparcimiento en numero suficiente; éstos deben representar puntos de pausa en el recorrido, para que se recuperen fuerzas y ànimos para continuar

---

26 ARXIDUQUE LUIS SALVADOR (1985) Op. cit. pg. 381.

27 SCHWENDINGER, Helga (1991) Op. cit. pg. 157.

la visita... los pabellones y todo el terreno de exposición deben estar preparados para las sillas de ruedas; deben tomarse todas las medidas de seguridad precisas para proteger del fuego y los ladrones los objetos preciosos expuestos, como joyas y objetos artísticos. Manifestaba un especial agrado en representaciones a base de maniquíes de tamaño natural y animales, así como maquetas de minas, hilanderías, castillos, ciudades, etc. que contribuyen a una mayor claridad. Exigía, además, que lo expuesto se dispusiera de forma que pudiera ser facilmente contemplado.

El Archiduque resumía en seis puntos las ventajas de una Exposición Universal:

1. Las empresas son conocidas en otros países y se dan buenas posibilidades de comparación.
2. Se establecen contactos comerciales entre las diferentes empresas.
3. El visitante conoce la ciudad en que se hace la exposición; no hay que descuidar la propaganda que se hace.
4. Ventajas para la ciudad en cuestión: se limpia, se cuidan sus monumentos, etc.
5. Los visitantes aportan su contribución al florecimiento de la economía.
6. El conocimiento mutuo de los diversos pueblos podría constituir la base de una convivencia pacífica..."[28].

---

28 ARXIDUQUE LUIS SALVADOR (1985) Op. cit pp. 113-114. Sobre l'interès particular de l'Arxiduc per les exposicions universals vegeu el llibre editat el 1911 a Praga, traduït per Jordi Gayà ESTELRICH, *Algo sobre exposiciones universales* i editat per Miquel Font.

D'acord amb aquesta filosofia i segons informació facilitada per Joan March[29], "Ya en mayo de 1888, al poco tiempo de comprar la finca, decidió convertir Son Moragues en museo agrícola balear, imitando el criterio con que se regían los organizadores de las exposiciones universales que tanto le gustaba visitar. El museo nunca llegó a acabarse y quedan tan solo como recuerdo del proyecto una serie de baldosines descascarillados y de colecciones incompletas: platos, palmito y telarañas.

Apareció en la casa, junto a algunas fotos amarillentas, en la biblioteca de Luis Cilimingras Vives, el borrador de una carta dirigida a los productores e industriales de las Baleares: "Deseoso de ver siempre desarrollarse el adelanto que ya desde hace algunos años ha dado provecho a estas islas, he pensado formar en una de las dependencias de Son Moragues un Museo Agrícola Balear Industrial, en el cual el viajero de comercio, el extranjero, pueda ver con una ojeada los productos de estas islas y sus manufacturas. Apelo para llevar a cabo esta empresa a la buena voluntad de todas las Baleares que no dudo harán todos los esfuerzos necesarios para contribuir en una obra beneficiosa para ellos mismos y para el país".

"Con este objeto he destinado los locales de la casa de Son Moragues que servirán como Museo Balear. Estando de paso en el gran rodeo de la Isla Mayor: Valldemossa, Sóller y Deyà. Y a poca distancia de Palma. Yo me ocuparé de la colocación y colección de los objetos. Cada productor o industrial presentará los productos

---

29 MARCH, Juan (1983) Op. cit. 242-243.

con indicación de su nombre y de los precios de venta, sirviendo también de este modo su colección como una carta de muestrarios. Cada expositor tendrá su exposición bajo su dirección individual, pudiendo añadir a los objetos otros nuevos de mejor calidad y más perfeccionamiento".

Las exposiciones serán divididas en los siguientes grupos:

I) Etnográfico, trajes y objetos relativos a la población.
II) Agricultura. Productos brutos.
III) Agricultura. Productos manipulados.
IV) Ganadería. Lanas, pieles, etc.
V) Instrumentos agrícolas.
VI) Industrias textiles.
VII) Industrias alfareras.
VIII) Industrias metálicas
IX) Industrias montañísticas.
X) Objetos petrográficos.
XI) Objetos paleontológicos.
XII) Objetos vivientes.

Todos los objetos se tendrían que presentar al Sr. xxx calle de xxx en Palma. Se ha fijado como fecha de inauguración el 1° de mayo de 1888. Ninguno de los objetos presentados se devolverán, quedando propiedad del Museo".

"Además de este museo en una sala mayor de Son Moragues, habrá una exposición retrospectiva en la cual podrían exponerse objetos antiguos de las islas o encontrados en éstas, quedando en propiedad del propietario, al cual serán remitidos

contra devuelta del talón de aceptación del objeto. Los objetos han de quedar expuestos al menos seis meses, dejando libertad además de este tiempo de dejarlos a voluntad. La aceptación de los objetos tendrá que ser sometida a la decisión del director del museo y su transporte y devuelta a Son Moragues tendrá lugar a riesgo y gasto de los exponentes".

El mateix Arxiduc fa algunes al.lusions a la creació del Museu a Son Moragues:

"Actualmente estoy instalando en el interior de la casa, del que se dice que cuenta con tantas ventanas y puertas como días tiene el año, el Museo Industrial de las Baleares"[30].

Un altre intent, pràcticament ignorat per la bibliografia museològica, és el que l'arxiduc va dur a terme a Son Marroig per tal de reproduir, a manera de museu, una vivenda rural mallorquina. Ell mateix fa el següent comentari:

"En la planta baja se encuentran dos grandes salones con azulejos en las paredes; uno de ellos, antaño sala de baile, encierra una vieja *pica* que recogía las aguas de la fuente. La planta superior brinda magníficas vistas al mar, visible desde un punto a través de tres ventanas al mismo tiempo; hay ahí también una colección de muebles mallorquines, mientras que en el comedor acoge una de cerámica antigua. Todo lo que puede verse ahí procede de la isla: desde las esteras del suelo hasta el mobiliario de madera, desde los manteles hasta el último vaso; el edificio se

30 ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUSTRIA.(1991) *Las Baleares por la palabra y el grabado. Mallorca. Parte especial.* pg. 105.

conserva, pues, como muestra cabal de casa de campo mallorquina"[31].

Com a conclusió d'aquesta exposició sobre els dos intents més reeixits de museus amb algun component etnològic (Museo Arqueológico Luliano i Museu Balear de Son Moragues), i a la vista de l'escassa informació que ens ha arribat, hom ha de destacar la seva inclusió en el moviment romàntic plasmat a través de la Renaixença.

La pertinença a aquest moviment tendent a la construcció d'una identitat diferencial pròpia es manifesta bàsicament, a banda de la ideologia dels seus fundadors o promotors, en la utilització d'una simbologia expositiva que enllaça directament amb els símbols que a la Renaixença catalana són dipositaris de la tradició portadora dels valors de l'essència del poble. Ens referim al pairalisme i al ruralisme.

Es, si més no, il.lustratiu el fet que al Museo Arqueológico Luliano, amb el temps, s'arribi a incorporar una reproducció dioràmica d'una cuina tradicional. Igualment simptomàtic és el fet que l'Arxiduc, a Son Marroig, malavegi reproduir l'ambient de la casa com a "muestra cabal de casa de campo mallorquina".

Tal com podem veure més endavant, la cuina tradicional, a més de l'utillatge agrícola és un dels elements que es mantenen de forma constant a gairebé totes les experiències de la museologia illenca fins a l'actualitat.

---

31 ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUSTRIA.(1991) Op. cit. pg. 113.

La càrrega simbòlica que comporta la llar com a nucli entorn al qual s'aglutina la cèl.lula familiar, base d'una societat estamental, jerarquitzada i harmònica i com a punt de transmissió del saber, el costum i l'esperit cristià, són elements més que suficients per tal que figuri com a mostra significativa d'aquest discurs folklòric, creador d'una identitat diferencial, tradicional, conservadora, rural, cristiana... tan "nostra".

Les aportacions de l'arxiduc al món de la museologia no defugen aquesta manera de pensar. Les seves iniciatives no són alienes a tot un moviment que havia arrelat amb força a Catalunya, les Illes, Galicia i el País Basc. Potser la seva aportació més destacable sigui la que suposava la influència de les exposicions universals que el duen a fer ús d'un doble discurs expositiu:

1. sincrònic, esperit d'exposició amb finalitat gairebé comercial. Es fa donació al museu i els objectes queden en propietat d'aquest (Museu industrial).
2. diacrònic, el que l'arxiduc anomena "exposició retrospectiva" d'objectes antics. Es fa un dipòsit per un termini de sis mesos.

3.4. Les quatre primeres dècades del segle XX

3.4.1. La continuació d'un projecte simbòlic.

Al llarg de la dècada del 1890 es produí dins la cultura de Mallorca l'acabament del cicle de la Renaixença i l'inici del període modernista. En el camp de la creació literària, aquest fet representa el pas d'una poesia jocfloralesca i d'una prosa i d'un teatre costumistes a una literatura plenament connectada amb els corrents estètics i ideològics europeus de la segona meitat del segle XIX.

El canvi estètic anà lligat a una profunda substitució generacional en la direcció del moviment cultural mallorquí: els vells mestres havien mort --Josep L. Pons i Gallarza (1894), J. M. Quadrado (1896), Marià Aguiló (1897) i Tomàs Fortesa (1898)--, fins al punt que durant uns pocs anys existí la sensació que el redreçament de les lletres mallorquines iniciat amb *La Palma* (1840-41) s'estava estroncant de manera definitiva, i havia aparegut una generació jove que, partint de plantejaments més oberts, començava a imposar un ritme més intens i dinàmic a la producció i circulació cultural de l'illa.

La nova generació, formada a la seva ombra i estrenada literàriament a les seves revistes, feia una valoració global positiva

de la tasca feta pels protagonistes de la Renaixença, als quals però imputaven la manca d'actualització.

Entre els integrants d'aquesta nova generació, protagonista de la nova realitat cultural mallorquina, cal assenyalar, en primer lloc, el polifacètic Miquel dels Sants Oliver (1864-1920), veritable guia i capdavanter del grup, i seguidament se li ajuntaren el músic Antoni Noguera (1858-1904), el periodista Bartomeu Amengual (1866-1961), el poeta i assagista Gabriel Alomar (1873-1941), el dramaturg Joan Torrandell (1869-1937) i el prosista Fèlix Escalas (1880-1972). Immediatament disposaren de plataformes d'expressió pròpies --*La Almudaina, La Roqueta, Nova Palma, Fígaro, La Veu de Mallorca i La Ciudad*-- que els permeteren difondre amb una relativa amplitud i ressonància la seva proposta ideològica i estètica.

La ideologia i el projecte cultural d'aquesta generació s'ha d'emmarcar dins un context històric determinat per una sèrie de fenòmens polítiico-culturals decisius:

a. La crisi profunda del règim de la Restauració i del mateix estat Espanyol, sobretot evidenciada per la derrota del 1898.

b. Progressiu creixement i consolidació del nacionalisme català, tant a nivell de teorització com organitzatiu.

c. L'arribada i assimilació dels moviments intel.lectuals i estètics europeus que representaven la reacció contra el positivisme.

A Mallorca, tot aquest moviment s'articulà entorn dels eixos del regeneracionisme i del regionalisme/nacionalisme, tot estimulat per la intensa dinàmica del Principat.

Els escriptors modernistes mallorquins formularen una alternativa de modernització global de la societat illenca:

1. Elaboraren un primer corpus teòric sobre el fet nacional mallorquí i sistematitzaren les raons, tant polítiques com econòmiques i culturals que justificaven la reivindicació de l'autonomia.

2. Plantejaren una alternativa econòmica per a Mallorca que es trobava en una situació de subdesenvolupament industrial i de crisi agrària. Propugnaven un règim de concert amb l'Estat central i organitzar una indústria turística.

3. Intentaren crear una base sociològica àmplia i heterogènia que s'identificàs amb el seu projecte i l'assumís.

El projecte transformador concebut pels modernistes no reeixí. El balanç final fou de fracàs i frustració. Una vegada convençuts de la inviabilitat de l'alternativa de canvi plantejada, es desentengueren de la realitat insular, almenys fins al punt que aquesta deixà d'ésser el destinatari primordial del seu treball, i cercaren a Catalunya la societat receptiva, i al mateix temps gratificadora que no havien pogut trobar a Mallorca.

Entre el 1904 i el 1906, el grup d'escriptors que, al llarg d'una dècada, havien impulsat públicament i de manera bel.ligerant un programa de modernització global de Mallorca, abandonen el seu projecte i es traslladen a viure a Barcelona, o, si més no, cap allà canalitzen el seu quefer intel.lectual. Tot d'una però, un nou

grup agafà el timó del moviment cultural autòcton, introduint-hi a més un canvi d'orientació, tant ideològica com estètica.

A partir d'aquest moment, els capitosts més influents i actius seran Antoni Ma. Alcover i Miquel Costa i Llobera, d'una banda, i els autors joves de la generació consolidada amb la publicació de la revista *Mitjorn* (1906-7), de l'altra.

Els dos primers, des dels seus càrrecs eclesiàstics i amb el beneplàcit del bisbe Pere Joan Campins, es dedicaren a acostar la clerecia autòctona a la causa regionalista i/o nacionalista, fins al punt d'aconseguir que participàs activament, en els primers anys del segle, en la tasca de desvetllament lingüístic i patriòtic. Costa i Llobera i Mn. Alcover aleshores es movien dins l'òrbita traçada pel bisbe de Vic, Josep Torras i Bages amb la seva obra *La tradició catalana* (1892), proposta d'un regionalisme catòlic, tradicionalista i conservador.

Els joves de *Mitjorn* s'identificaren plenament amb aquesta posició ideològica i, com a escriptors, s'estrenaren, a partir del 1904, col.laborant al butlletí *Montserrat* i a la revista *Catalunya*, ambdues publicacions clarament influïdes pel pensament de Torras i Bages. Això significa que els membres de l'anomenada Escola Mallorquina tenen uns orígens, ideològics i literaris, coincidents amb els dels autors que foren capdavanters del Noucentisme, sobretot J. Carner i J. Bofill i Mates.

Tant els uns com els altres, convertiren Costa en el seu model estètico-formal i, al mateix temps, assumiren l'antimodernisme de Torras i Bages, així com també la reivindicació de la tradició cultural pròpia enfront de les

tendències estrangeres, estranyes, deien, a les formes de vida mediterrànies.

Com veurem, la realitat de les investigacions folklòriques i etnogràfiques a les illes Balears ha anat creixent de forma paral.lela al que succeïa a altres comunitats. Tal com ja han plantejat altres estudiosos, els estudis folklòrics sobre la nostra comunitat, des de mitjan segle XIX fins a la guerra del 1936, van indissociablement units a la història del folklore català.

Gairebé sense interrupció respecte al que s'havia desenvolupat a Catalunya i conegut com a Renaixença[1], durant les primeres dècades del segle es desenvolupa a les Illes un projecte de continuïtat de construcció simbòlica de la identitat catalana.

Les aportacions al mite de la tradició popular, estudiat en profussió pel que fa al període de la Renaixença continuen i es desenvolupen a les Balears a través d'una sèrie de manifestacions que suposaran que aquest període esdevingui un dels més fruiters de la història de la recerca folklòrica.

Els trets essencials d'aquesta etapa són:

En primer lloc, el sorgiment de grans personalitats dins l'àmbit local com és ara els casos de Mn. Alcover, Francesc Camps i Mercadal o Andreu Ferrer Ginard.

L'endegament de grans projectes amb un abast pancatalà i amb una estreta participació tant dels folkloristes principatins com illencs (Butlletí de Dialectologia Catalana, Bolletí del Diccionari de

1 PRATS, Llorenç (1988) *El mite de la tradició popular.*

la Llengua Catalana, Arxiu de Tradicions Populars, Tresor dels Avis).

Estreta vinculació de la investigació folklòrica al món de la llengua i a la recuperació literària com a manifestació més evident de la relació simbòlica entre pàtria i llengua.

El que interessa bàsicament a gallecs, catalans i bascs és el discurs particularista sobre la pròpia identitat. I precisament aquesta reflexió sobre la pròpia identitat col.lectiva tenia com a eix bàsic fonamentar no les semblances sinó emfatitzar les diferències amb els «buenos españoles»[2].

Per a tots ells, l'estudi folklòric constitueix una tasca autènticament científica que havia de basar-se en tècniques de recollida del material estrictament rigoroses i objectives. Aquesta objectivitat s'ha d'entendre sempre en el mateix sentit: la dada pura recollida a través de la tradició oral o de l'observació participant, substitueix qualsevol teoria, i es converteix en l'objectiu final de qualsevol investigació. "La importancia absoluta atribuida a los hechos, observaciones y a la recogida de las *ipsíssima verba* de los informantes, se presenta, pues, como un signo de objetividad que sustituye a la especulación teórica"[3].

A partir d'aquestes premises, Joan Prat arriba a la conclusió que, en aquest discurs folklòric, les teories motores existien realment encara que amb la particularitat que no es

---

2 PRAT, Joan (1991) Estudio introductorio. A *Antropología de los Pueblos de España.* pg. 22.

3 Ibidem. pg. 23.

tractava de teories científiques sinó polítiques. El projecte de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya intentava posar les bases científiques a la teoria nacionalista d'E. Prat de la Riba vehiculada a través de la Lliga Regionalista. A la nostra illa, aquesta tendència política tenia el seu paral.lel en el més modest Centre Regionalista de Mallorca[4].

L'orientació particularista i nacionalista del discurs folklòric és òbvia i es trasllada a un nivell pragmàtic mitjançant la creació de marcs institucionals com és ara el Jocs Florals, les societats excursionistes, l'Orfeó Català, l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, la Fundació Patxot, l'Arxiu de Tradicions Populars, l'Associació per la Cultura de Mallorca, etc. que en cap moment dissimularen el seu caràcter cívic i patriòtic.

En els objectius d'aquestes institucions destaca sempre la defensa i reivindicació de la cultura catalana de caràcter tradicional i popular. Aquesta reivindicació, impulsada sovint des dels camps de la filologia o la literatura, l'art o la música, la història i el dret, la filosofia i la psicologia, i també la política, és el que dóna al folklore un caràcter profundament humanístic que contrasta amb l'arrelament del discurs antropològic a l'àmbit de les ciències naturals[5].

Un dels aspectes subjacents comuns a les obres dels màxims representants d'aquest discurs folklòric és el seu rebuig sistemàtic de conceptes paradigmàtics com els d'evolució i progrés.

---

4 Per a la interrelació existent entre folkloristes i política vegeu el capítol dedicat a la cultura popular (pp. 219-222) A PEÑARRUBIA MARQUES, I. (1991) *Els partits polítics davant el caciquisme...*

5 PRAT, Joan (1991) Op. cit. pg. 27.

L'objectiu fonamental del discurs folklòric és el de recuperar les «essències» de grups humans molt particularitzats, negant la validesa del concepte d'evolució ja que les essències originades i emmagatzemades en el *volkgeist* dels pobles són per definició immutables i eternes i no canvien ni es transformen amb el pas del temps.

A partir d'aquestes premises és quan es decanta com a objecte fonamental d'estudi la *tradició*. La tradició que, com les essències, és allò que no canvia i que fa que les coses permaneixin iguals a elles mateixes. D'aquesta concepció en deriva la fòbia cap a la industrialització i el maquinisme.

"La industrialización, vista como la quintaesencia del «cambio» y máxima amenaza contra la supuesta pureza prístina de las culturas tradicionales estudiadas, es la causante directa de la «contaminación social y moral», de la «degeneración», de la «pérdida de las esencias patrias» y otros procesos degenerativos similares"[6].

Com que aquests processos són imparables els folkloristes optaran per una solució radical: eliminar dels seus interessos d'estudi qualsevol forma de vida «moderna» (industrial, urbana, capitalista, etc.) per centrar la seva atenció exclusiva en les tradicions rurals, pre-industrials i camperoles de les seves comunitats.

Aquesta negació de la idea del «devenir» a les tradicions folklòriques enllaça amb un altre dels conceptes claus que és el de supervivència, pervivència o *survival*. Aquests, deixen d'ésser fites

---

6 PRAT, Joan (1991) Op. cit. pg. 28.

que serveixin per a la construcció de processos generals per a esdevenir fins o objectius per se.

Les pervivències són valuoses per si mateixes ja que guarden i atresoren les essències més pures i arcaiques de la tradició, al temps que són el reflex fosilitzat i en conseqüència, perfecte, del passat idealitzat que s'intenta recuperar i revitalitzar.

Vegem, doncs, quins són els trets generals que caracteritzen les aportacions incloses en el període que transcorre entre els principis d'aquest segle i l'esclat de la guerra civil.

En primer lloc hauríem de justificar quins són els factors que ens han induït a establir aquestes dues fites cronològiques. La veritat és que les mateixes característiques, tant formals com pel que afecta al contingut i pretensions dels mateixos estudis i reculls, així ens ho han aconsellat.

Cap als primers anys d'aquest segle, i en estreta relació amb el que succeeix al Principat de Catalunya, es desenvolupa un corrent de pensament que segueix i esdevé en continuador del moviment polític i cultural que hom havia conegut per la Renaixença. Es, per altra part, l'instant en què, segons nosaltres, comencen a despuntar els que esdevindran protagonistes de la segona generació de folkloristes dels Països Catalans i, especialment, és el moment quan sorgeixen i es consoliden els primers grans projectes col.lectius que aglutinaran la tasca de recompilació de més envergadura de tota la història del folklore català, dissortadament truncada amb l'esclat bèl.lic del 1936.

A les Illes, l'inici del segle esdevé especialment significatiu ja que sota l'impuls de Mn. Antoni M. Alcover es crea El *Bolletí*

del Diccionari de la Llengua Catalana, íntimament lligat al projecte de l'obra del Diccionari i que, amb interrupcions, es perllongarà fins el 1936.

Es també durant aquest lapse de temps quan s'endaguen projectes com el *Butlletí de Dialectologia Catalana* (1913), l'*Arxiu de Tradicions Populars* (1928), l'*Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya* (1915), l'obra del *Cançoner Popular de Catalunya* (1921) o la mateixa alternativa autòctona de Ferrer Ginart, el *Tresor dels Avis* (1922).

Durant aquest període es quan es consolida també l'obra dels més importants folkloristes illencs: Mn. Antoni M. Alcover, Francesc Camps i Mercadal, Andreu Ferrer Ginard, Pere Ballester, els musicòlegs Baltasar Samper, Josep Massot i Planes, Antoni Pont, Antoni Noguera... i comencen a despuntar els que serien els grans protagonistes de la postguerra, Rafel Ginard Bauça, Francesc de B. Moll...

D'acord amb el que s'ha plantejat fins ara pel cas de Catalunya, és evident també que la majoria d'aportacions al folklore, gairebé totes les que es desenvolupen a les nostres illes durant les quatre primeres dècades d'aquest segle obeeixen a una voluntat de construcció d'identitat diferencial pròpia.

En aquest sentit qualsevol aportació s'instrumentalitza com a element simbòlic per a la construcció d'una personalitat pròpia, vinculada a la identitat catalana amb la qual es comparteixen de forma inel.ludible tota una sèrie de realitats.

En el nostre parer, aquesta recerca de la identitat conduirà necessàriament a una sèrie de condicionants a l'hora del propi desenvolupament de la investigació folklòrica:

- limitació temàtica amb una preponderància clara de tots aquells aspectes on hi ha elements unificadors i cohesionadors com és ara la llengua. D'aquí el domini dels reculls de literatura popular i el predomini dels mètodes d'investigació lingüística.

- la recerca de trets diferencials conduirà també a prendre especial atenció per aquelles manifestacions específiques, no comunes, que poden donar peu a una certa singularitat del folklore local

- la tradició esdevé la font de qualsevol manifestació pròpia, la qual cosa provoca una tendència cap a la mirada retrospectiva

- aquesta singularitat i acord amb la tradició hom la troba en la societat rural. El pagès, primitiu i endarrerit, esdevindrà, per tant, en l'objecte prioritari d'estudi[7].

Com a il.lustració d'aquests grans trets que, segons la nostra opinió, caracteritzen la producció folklòrica del període que ens ocupa, vegem el que aporten diversos autors, tots ells de les Illes, al respecte.

Pel que fa a la unitat cultural i lingüística de les Balears amb el Principat, Pere Ballester, a la introducció a la resposta

---

[7] Condicionants similars exposa Josefina ROMA (1980) al pròleg de la reedició de l'*Arxiu de Tradicions Populars recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya*. pg. 2.

d'una enquesta encarregada per l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya fa servir aquests termes:

"Encara que per geografia Menorca no pertany a Catalunya, som germans de sang, de cor i de llenguatge, els devem agraïment p'es favors que ens han fet"[8].

La llengua és, tal com dèiem, una de les característiques essencials d'aquesta identitat a recuperar. La llengua esdevé quelcom lligat, de forma indisoluble, a la terra.

"I les escriuré, si Déu vol, en la nostra llengua, com l'escrigueren nostres pares; perquè nostres pares no tenien empatx d'escriure en la parla de la terra; en la llengua que avui en diuen menorquí els lletraferits intel.lectuals; maonès a Maó, a Mallorca i a Alger, mallorquí a Catalunya, i català a Castella"[9].

Fins i tot, el llenguatge esdevé objectiu primordial de la recerca folklòrica fins al punt d'assimilar llengua a tret diferencial (tot allò característic i especial del conversar de Mallorca), portador de valors...

"Per poder fer això creguí que pertocava conèixer fondament els moviments y batechs de l'ànima mallorquina, estudiar acoradament el llenguatge del poble mallorquí, els mots y frases de la seua preferència, tot allò característich y especial del

---

8 BALLESTER, Pere (1986) Costums i tractes referents a bestiar més usuals a s'illa de Menorca. A *Estudis d'antropologia de Menorca.* pg. 132. (Original publicat el 1918).

9 CAMPS I MERCADAL, F. (1986) *Folk-lore menorquín. De la pagesía.* pg. XL. (Original publicat el 1918).

conversar de Mallorca... Aqueixa fraseologia, que he viscuda sempre, que he sentida tostemps ab amor y veneració en boca de mos pares, parents, coneguts y benefactors ès l'expressió vitenca de l'ànima del meu poble i de tots els pobles de Mallorca..."[10].

No era concebible que, per a reflectir el que sorgia de la mateixa "ànima" del poble, es pogués fer ús d'una llengua que no fos la que emanava d'aquesta pròpia ànima i de l'essència popular. Aquest era precisament el retret que el futur Bisbe Miralles feia a Antoni M. Alcover a l'hora de plantejar-se la publicació de les primeres rondalles del seu aplec:

"Aquella vida mallorquina pintada en castellà feia un efecte estrany. Un de mos companys de Seminari y d'aficions literàries, molt entès y desxondit, que avuy ès el Rvdm. Dr. D. Jusep Miralles, Bisbe de Mallorca, se posà a dirme que tals coses no les havia d'escriure en castellà popular ni literari, sinó en mallorquí rònech, tal com el parlen els mallorquins sense lletres"[11].

No es tracta només, però, d'una qüestió lingüística, sinó d'una utilització integral del que, suposadament, era l'objecte de la investigació folklòrica en benefici de la creació simbòlica de la identitat nacional. La tasca del folklorista no és tal, sinó que esdevé finalitat i projecció patriòtica. Es aquest, un tret general del

---

10 ALCOVER, Antoni M. (1985) Com he fet mon aplech de rondayes mallorquines. A J. MASSOT i MUNTANER *Antoni M. Alcover i la llengua catalana*. pg. 92. (Original publicat el 1931).

11 ALCOVER, Antoni M. (1985) Op. cit. pg. 90.

folklore català. La raó científica i la raó patriòtica -entesa segons els postulats de la Renaixença- assoliren entre els folkloristes catalans, un compromís en què la darrera limita l'abast de les investigacions[12]:

"No l'he fet ab cap fi tècnich ni exclusivament científich, sinó ab un fi patriòtich. No he volgut fer cap obra p'els folkloristes, sinó pel poble mallorquí. He fet mon aplech per amor a les mateixes rondalles, per salvarles del naufragi, de la desaparició, de l'oblit que les amenassava."[13].

Quelcom semblant pensava Valeri Serra i Boldú en convidar a la participació al seu Arxiu de Tradicions Populars:

"A hores d'ara, puix que tot patriota pot ésser folklorista, són a dotzenes els que ens han fet present de cançons, de rondalles, d'aforismes, d'acudits, de tradicions i d'altres elements folklòrics de primera mà, copiats de viva veu del poble"[14].

Altre aspecte a destacar com a tret general i definitori d'aquests estudis folklòrics i dels seus autors més destacats és la convicció que és en el caràcter primitiu i rural on descansa l'essència del folklore i, per tant, aquest es conserva en aquells indrets "allunyats" de la història.

---

12 PRATS, Llorenç (1990) Els estudis etnològics a Catalunya. A *El món de Joan Amades*. pg. 71.

13 ALCOVER, Antoni M. (1985) Op. cit. pg. 93.

14 *Arxiu de Tradicions Populars* (1928) Fascicle I, pg. 7.

Aquesta intemporalitat hom la cercarà particularment entre els pagesos -és suficient recordar el títol de l'obra més coneguda de Francesc Camps- o bé entre altres grups allunyats de l'urbà al que simbòlicament hom assignava esperit de modernitat:

"Dos oficis hi ha, camp i pesca, on progressant sa tècnica, aquí com pertot arreu, el mateix que en ets altres rams d'es treball, sa ètica i son dret consuetudinaris romanen inalterables. Pel que atany a ca nostra, es costums i tractes d'avui són es mateixos que conegueren nostros avis. Sempre sa tendència a's contracte de societat, com si a pagesos i pescadors, ciutadans humils, però fills predilectes de Naturalesa, una fada misteriosa hagués volgut protegir-los de s'antic esclavatge en forma d'assalariats, igual que d'es modern desgavell en ses relacions de capital i treball"[15].

A part de la ruralitat, la recerca de la tradició i, per tant, la preservació davant el canvi són els arguments que gairebé tots els autors esgrimeixen a l'hora de justificar les seves recompilacions de materials folklòrics:

"D'aquests rajolins de la intel.ligència de la terra, són els que aquí vénen apuntats, vulgars a tota l'illa, comuns particularment a la pagesia, que els retreu i aplica per poc que la conversa hi tregui.

Per això, com relíquies de l'antigor, els he anat estojant dins l'armariet de família, de la família de Menorca pagesa.

---

15 BALLESTER, Pere (1986) Pesca marítima. A *Estudis d'antropologia de Menorca.* pp 159. (Original publicat l'any 1919).